

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

Aleksandra Repe

Pomenotvorni procesi v Cankarjevi zbirki
črtic Moje življenje

Diplomsko delo

Ljubljana, november 2012

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

Aleksandra Repe

Pomenotvorni procesi v Cankarjevi zbirki
črtic Moje življenje

Diplomsko delo

Mentorica: red. prof. dr. Ada Vidovič Muha

Ljubljana, november 2012

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici red. prof. dr. Adi Vidovič Muha za vso strokovno pomoč, nasvete, usmeritve in vzpodbude v času nastajanja moje diplomske naloge in tudi skozi celoten študij.

Hvala tudi moji družini in prijateljem za vso moralno podporo in dobronamerne kritike.

IZVLEČEK

Obravnavani pomenotvorni procesi se pojavljajo tako v literaturi kot jeziku, pri čemer jih literarna veda (Kos, Kmecl) uvršča med trope, slovensko leksikalno pomenoslovje pa med pomenotvorne procese. Mednje oboji uvrščajo metaforo, metonimijo in sinekdoho. V prvem delu diplomska naloga obravnava podobnosti in razlike med literarnovednimi in jezikoslovnimi pogledi na metaforo, metonimijo in sinekdoho, v drugem, ki je zasnovan teoretično, pa so podani in prikazani pomenotvorni procesi na podlagi Cankarjeve zbirke črtic *Moje življenje* (1920). Diplomska naloga se konča z analizo, ki izhaja iz predhodnih ugotovitev, in dokazuje, da je tudi s stališča slovenskega leksikalnega pomenoslovja prevladujoči pomenotvorni proces v Cankarjevi zbirki metafora.

Ključne besede: pomenotvorni procesi, metafora, metonimija, slovensko leksikalno pomenoslovje, motivirajoči in motivirani pomen, leksem, Cankar.

ABSTRACT

Lexico-semantic processes appear in literature as well as linguistics; the former treats them as tropes (Kos, Kmecl) whereas Slovene lexical semantics considers them to be lexico-semantic processes. Both regard the metaphor, the metonymy and the synecdoche as typical examples of these processes. The first part of the thesis deals with similarities and differences between the various literary and linguistic views of the metaphor, the metonymy and the synecdoche. The second, theoretically-oriented part lists and presents lexico-semantic processes in Cankar's collection of short stories *Moje življenje* (*My Life*, 1920), using the terminology established in *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (*Slovene Lexical Semantics*, 2000) by A. Vidovič Muha. Based on the findings, the final part of the diploma thesis provides an analysis and proves that in terms of lexical semantics, the predominant lexico-semantic process in Cankar's collection is the metaphor.

Key words: lexico-semantic processes, metaphor, metonymy, Slovene lexical semantics, motivating and motivated meaning, lexeme Cankar.

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	1
2 POMENOTVORNI PROCESI	3
2.1 Pomenotvorni procesi v monografiji, učbeniku in priročniku slovenske literarne vede ..	3
2.1.1 Silva Trdina.....	4
2.1.2 Matjaž Kmecl.....	4
2.1.3 Janko Kos.....	5
2.2 Pomenotvorni procesi s poudarkom na metafori v filozofiji jezika in kognitivni semantiki.....	7
2.2.1 Tradicionalni teoriji	7
2.2.1.1 Substitucijska teorija metafore	7
2.2.1.2 Primerjalna teorija metafore	8
2.2.2 Interakcijska teorija.....	8
2.2.2.1 Ivor Armstrong Richards.....	8
2.2.2.2 Max Black	10
2.2.3 Konceptualna metafora	11
2.3 Pomenotvorni procesi po <i>Slovenskem leksikalnem pomenoslovju</i>	14
2.3.1 Pomen	14
2.3.2 Večpomenskost	15
2.3.2.1 Pomenski prenosi glede na podobnost	16
2.3.2.1.1 Metafora.....	16
2.3.2.1.1.1 Tipologija metaforičnega pomena	17
2.3.2.1.1.2 Metafora v monografijah Jerice Snoj.....	18
2.3.2.2 Pomenski prenosi glede na bližino.....	18
2.3.2.2.1 Sinekdoha	19
2.3.2.2.2 Metonimija.....	19
2.4 Primerjava literarnovednih in jezikovnih pogledov na pomenotvorne procese	22
2.4.1 Metafora	22
2.4.2 Metonimija in sinekdoha.....	23
3 JEZIK IVANA CANKARJA	24
3.1 Zbirka črtic <i>Moje življenje</i>	25
3.2 Gradivo	27

3.3 Tipologija motiviranih pomenov v zbirki črtic <i>Moje življenje</i>	28
3.3.1 Enobesedni leksemi	29
3.3.1.1 Metaforični enobesedni leksemi.....	29
3.3.1.2 Metonimični enobesedni leksemi.....	29
3.3.2 Večbesedni leksemi	30
3.3.2.1 Metaforični večbesedni leksemi.....	30
3.3.2.1.1 Skupi z metaforičnim pomenom.....	30
3.3.2.1.2 Sklopi z metaforičnim pomenom	34
3.3.2.1.3 Motivirajoči in motivirani pomen leksema	39
3.3.2.2 Metonimični večbesedni leksemi	40
3.3.3 Stavčna metaforika.....	41
3.3.3.1 Leksemi v funkciji osebk.....	42
3.3.3.2 Leksemi v funkciji predmeta.....	45
3.3.3.3 Leksemi v funkciji prislovnega določila	47
4 STATISTIČNA ANALIZA NA PODLAGI UGOTOVITEV	50
4.1 Skupno število pomenotvornih prenosov	50
4.2 Večbesedni leksemi po stopnjah zlitosti pomenov	51
4.3 Kratka analiza vzetih leksemov	52
5 ZAKLJUČEK	55
6 VIRI IN LITERATURA.....	58

KAZALO TABEL

Tabela 1: Primerjava različnih pogledov na metaforo	22
Tabela 2: Uporabljeni leksemi	27
Tabela 3: Število pomenotvornih prenosov	50
Tabela 4: Skupine večbesednih leksemov.....	51
Tabela 5: Leksemi besednega polja telo	52
Tabela 6: Leksemi s področja abstraktnega + sonce	53

1 UVOD

Literarno ustvarjanje Ivana Cankarja je do podrobnosti raziskano in razlagano predvsem z literarnoteoretičnega vidika, nekoliko manj pa so se z njegovimi deli ukvarjali z jezikoslovnega stališča. Večina literarnih zgodovinarjev (Čeh, Bernik) pri Cankarju poudarja predvsem izrazito metaforiko njegovih del. Pogorelčeva¹ pa kot jezikoslovka (2011: 364) celo ugotavlja, da metaforika velikokrat prestopa stavčno mejo in prerašča v metaforizacijo odlomkov ali celotne pripovedi.

Slovenska literarna teorija poudarja predvsem stilistično vlogo metafore, metonimije in sinekdohe, razumljene pa so predvsem kot nekakšna popestritev besedila in posredovanje subjektivnih občutenj. V *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (2000) pa Vidovič Muha (133–154) loči pomenske prenose glede na podobnost, kamor sodi metafora, in pomenske prenose glede na bližino, kamor sodita metonimija in sinekdoha. Za izhodišče vzame leksem oziroma njegov pomen, ki ga določajo t. i. pomenske sestavine ali semi. Obravnava pa tudi metaforo v znanstvenem in umetnostnem besedilu, pri čemer imamo v umetnostnih besedilih opraviti z metaforo, motivirano z vsebinskimi lastnostmi, njen cilj pa je ostati čim dlje od slovarja, na ravni neleksikalnosti, originalne (avtorske) asociativnosti in s tem avtorske prepoznavnosti.

Osnovni namen diplomske naloge je predvsem ugotoviti, ali je tudi z vidika metaforičnih in metonimičnih pomenskih prenosov prevladujoča prav metafora in kako so ti pomenotvorni procesi Cankarjevega jezika razumljeni ter razčlenjeni znotraj slovenske leksikalnega pomenoslovja. Vir za nalogo je bila Cankarjeva zbirka črtic z naslovom *Moje življenje*, ki je v knjižni izdaji izšla šele leta 1920, izhajala pa je že v obliki podlistka od leta 1914 naprej. Ker je bilo potrebno gradivo omejiti, sem se osredotočila na lekseme besednega polja telo, dodala pa sem še šest ponavljajočih se leksemov s področja abstraktnega (sonce, beseda, misli, sanje, hrepenenje, smrt) in hkrati ugotavljala, če ti abstraktni leksemi tudi s stališča motiviranega in motivirajočega pomena res predstavljajo ključno motiviko Cankarjeve zbirke, kot ju v *Metaforiki v Cankarjevi kratki pripovedni prozi* (2001) razlaga Čeh.

Diplomska naloga tako obsega več delov. Prvi, večji del, je zasnovan teoretično. V njem sem obravnavala pomenotvorne procese v slovenski literarni vedi, za osnovno pa sem vzela S.

¹ S Cankarjem se ukvarja z jezikoslovnega vidika.

Trdino *Besedna umetnost* (1981), M. Kmecla z *Malo literarno teorijo* (1996) in J. Kosa *Očrt literarne teorije* (1996) in *Literarna teorija* (2001). Sledi poglavje o pomenotvornih procesih s poudarkom na metafori v filozofiji jezika in kognitivni semantiki, v katerem povzemam tri teorije metafor – substitucijsko, interakcijsko in metaforo v kognitivni semantiki. Obravnavane so v okviru njihovih začetnikov in zagovornikov, in sicer Aristotela, I. A. Richardsa, M. Blacka in G. Lakoffa. Za tem obravnavam še pomenotvorne procese, kot jih razlaga A. Vidovič Muha v svoji znanstveni monografiji *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (2000) in tudi J. Snoj v *Metafori v leksikalnem sistemu* (2010) in *Tipologiji slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov* (2004). Teoretični del zaključujem s primerjavo literarnovednih in jezikovnih pogledov na pomenotvorne procese. Drugi del naloge je praktični, saj v njem na podlagi Cankarjevih črtic *Moje življenje* (1920) ločujem stavčne in nestavčne pomenotvorne procese, znotraj nestavčnih pa metaforične in metonimične enobesedne in večbesedne lekseme, pri čemer so večbesedni ločeni še na skupe in sklope, sledi še posebna skupina leksemov, ki so lahko razumljeni v motivirajočem ali motiviranem pomenu. Pod posebnim poglavjem pa obravnavam še t. i. stavčno metaforiko, kjer je lahko celoten stavek zaradi glagola kot nosilca metaforičnega pomena, razumljen metaforično. Drugi del se konča s statističnimi podatki pomenotvornih procesov. Diplomaska naloga nam tako daje vpogled na razumevanje Cankarjeve metaforike z vidika leksikalnega pomenoslovja.

2 POMENOTVORNI PROCESI

Med pomenotvorne procese sodijo metafora, metonimija, sinekdoha in pomenska vsebovanost, ki jih literarna veda uvršča med trope,² saj izpostavlja predvsem njihovo stilistično vlogo. Poglavje tako skuša prikazati razlike in podobnosti med pomenotvornimi procesi v slovenski literarni vedi, s poudarkom na učbeniku Trdine, priročniku Kmecla in monografiji Kosa, filozofiji jezika in slovenskem leksikalnem pomenoslovju, kjer obravnava temelji predvsem na monografiji *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (2000) Vidovič Muhe.

2.1 Pomenotvorni procesi v monografiji, učbeniku in priročniku slovenske literarne vede

Literarna teorija loči zunanji in notranji stil literarnih del, pri čemer je zunanji v nasprotju z notranjim, način, kako se že izoblikovana vsebina realizira s pomočjo izbora besed, besednih zvez in stavčnih oblik. Avtor zato lahko z jezikovnimi sredstvi spreminja zunanjo podobo svojega dela, pri tem pa vsebina in notranja forma ostajata nespremenjeni. Posledica tega je, da mnogi zunanji stil poimenujejo tudi jezikovni slog literarnega dela (Kos: 1996: 135).

Tradicionalna poetika je razlagala zunanji stil besednih umetnin s t. i. retoričnimi figurami, tj. posebnimi jezikovnimi tvorbami in oblikami, ki jih je uporabljalo tudi govorništvo, razlagala pa jih je predvsem retorika in teorija govorništva (Kos 1996: 135). Razlikovali so med tropi in figurami, pri čemer so med trope uvrščali predvsem metaforo, metonimijo, sinekdoho, komparacijo, personifikacijo, med figure pa rimo, asonanco, aliteracijo, anaforo, epiforo, elipso, hiperbolo, retorična vprašanja. V diplomski nalogi se bom osredotočila samo na metaforo, metonimijo in sinekdoho v slovenski literarni vedi ter slovenskem leksikalnem pomenoslovju, s poudarkom na monografiji *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (2000). V slovenski literarni teoriji t. i. trope in figure najbolj podrobno obravnavajo predvsem Trdina, Kos in Kmecl, zato v nadaljevanju povzemam njihove definicije, in sicer iz učbenika *Besedna umetnost* (1969), priročnika *Mala literarna teorija* (1996) in monografije *Očrt literarne teorije* (1996) ter *Literarna teorija* (2001), obravnavani pa so po kronološkem zaporedju.

² Rečemo jim tudi semantične figure, beseda pa izhaja iz grščine (*tropos* = obrat). Vrsta retoričnih figur; po Kvintilijanu premena besede ali besedne zveze iz pravega pomena v drugega, npr. metafora, metonimija, sinekdoha (Leksikon *Literatura* 2009: 422). Ločevanje med tropi in figurami navajata tudi Kos in Kmecl v svojih učbenikih.

2.1.1 Silva Trdina

V delu *Besedna umetnost* (1969) utemeljuje metaforo kot prenos, ki obstoji v tem, da zaradi neke podobnosti prenesemo pomen z enega predmeta na drugega (Trdina 1969: 27). Uvršča jo med trope, mednjo pa uvršča še primero ali komparacijo, ukrasne pridevke ali epiteton ornas, poosebitev ali personifikacijo in stalno reklo ali frazo.³

Metonimijo definira kot zamenjavo⁴ dveh predmetov ali pojmov, ki imata med seboj neko zvezo. Prav tako jo uvršča med trope. Ugotavlja, da se lahko zamenjajo (Trdina 1969: 32–35)

- lastnik z lastnino,
- kraj s prebivalci,
- trgovina z izdelkom,
- znamenje ali simbol z zaznamovano rečjo,
- abstraktno s konkretnim,
- posledica z vzrokom,
- orodje z delom,
- posoda z vsebino,
- avtor z delom,
- orodje z lastnino,
- čas s tem, kar se v času dogaja.

Za sinekdoho pravi, da se lahko zamenjajo različne stvari⁵ (1969: 35–36), npr.

- del s celoto,
- ednina z množino,
- določeno število z nedoločenim.

2.1.2 Matjaž Kmecl

Če iz primere ostane le še beseda s prenesenim pomenom, medtem ko je osnova, primerjana beseda, neimenovana, razvidna le iz sobesedila in tretjega pri primeru, je to metafora (Kmecl 1996: 116).⁶ Kot primer navaja metaforo iz Jurčičevega *Desetega brata*, kjer Piškav kliče Manico k oknu in jo enači z vsemogočnimi lepotami, majskim veseljem in rajskim

³ Primeri, vzeti iz slovenskih klasikov, se nahajajo v Trdina (1969: 27–31).

⁴ Loči več vrst zamenjav, ki jih obširneje s primeri navaja Trdina (1969: 32).

⁵ Konkretni primeri so navedeni v Trdina (1969: 35–36).

⁶ Primeri in definicije so vzete iz Kmeclovega priročnika *Mala literarna teorija* (1996).

doživetjem: »Prikaži, maj, se slaj in raj!« Loči tudi pridevniško metaforo, imenovano epiteton. Gre za pridevnik, ki se dodaja kakšnemu samostalniku v natančnejšo opredelitev, nezamenljivost, nazornost. Ima dve poglavitni obliki: a) tipični, metaforični epiteton = epiteton orans (lat. okraski) ali ukrasni pridevek, npr. *bela cesta*, *bridka sablja* ter b) individualizirajoči epiteton – opredeljuje enkratnost označenega pojava, npr. *sončna reka* (Kmecl 1996: 113). Med metafore uvršča še personifikacijo ali poosebljanje ter simbol. Pri personifikaciji gre za to, da se predmet ali abstraktni pojem omenja kot živo bitje.⁷ Simbol pa je na drugi strani svojevrsten tip metafore, v katerem je prisotna skrajna subjektivnost.

Metonimija ali preimenovanje je nadomestitev običajne poimenovalne besede s kakšno drugo, ki pa je s poimenovanim predmetom v realni, objektivni, to je fizični, časovni, prostorski, logični, vzročni zvezi, torej ne tako subjektivna primera kakor pri metafori. Po Kvinitiljanu so poglavitne metonimične zveze tele: pojavlja se ustvarjalec namesto slikarja, npr. *imam Jakopiča* = *njegovo sliko*, posledica namesto vzroka, npr. *črna smrt* namesto *kuga*; snov namesto izdelka, npr. *svinec* namesto *krogla*, lastnik namesto lastnine, npr. *sosed je pogorel*; kolektivni abstraktum namesto konkretnosti, npr. *mladost je norost*; posoda, dežela, kraj, čas, embalaža namesto vsebine, prebivalci, npr. *vse 20. stoletje je bilo navdušeno nad tehniko*; čutna podoba za abstrakten pomen tudi simbol, npr. *oljčna vejica* za *mir*. Pogosto pa je metonimijo mogoče pojmovati tudi kot oksimoron ali duhoviti nesmisel, sinestezijo ali soobčutje, pa celo katahrezo (Kmecl 1996: 113).

Sinekdocho poleg antonomazije uvršča med metonimijo, za katero je značilno, da del zaznamuje celoto, npr. *par nog* = *celo telo*.

2.1.3 Janko Kos

Kos metaforo obravnava kot glavno stilno-retorično figuro, ki izhaja iz grškega glagola »metaphero«, kar pomeni prenašam. Metafora namreč pomeni rabo besed v prenesenem pomenu ali dobesedno prenašanje besed.⁸ Uporablja se v vsakdanjem, pogovornem jeziku, predvsem pa v umetno stiliziranem, ki sta ga že od začetka uporabljala govorništvo in retorika. Znotraj teh sta se tako razvijala dva tipa metaforike, in sicer tradicionalna in moderna.

⁷ *Časih je stopilo drevje v stran in za trenutek ... se je videlo dol po dolini ...* (Ivan Cankar) (Kmecl 1996: 118).

⁸ Primeri in definicije so vzete iz Kosove znanstvene monografije *Literarna teorija* (2001).

Za tradicionalno metaforo je značilno, da prihaja do prenosa besednih pomenov zaradi logičnih vzporednosti, podobnosti in analogije med pojavi, ki so si sicer že različni in med sabo brez vzročne zveze. Tako je že Aristotel v svoji *Poetiki* (1982)⁹ razložil metaforo *večer življenja*.¹⁰ Podobno lahko prenesemo en pojem v zvezi z drugim, kadar obstaja med njima kaka posredna stična točka po podobnosti – ta stična točka se imenuje »tertium comparationis«, tj. tretji člen primerjave, kar pomeni, da lahko z enega pojava prenesemo na drugega, s katerim se ujemata v vrsti lastnosti, tudi takšno svojstvo, ki jima ni skupno. Primer za to metaforo je *misel krvavi*¹¹ (Kos 1996: 136).

Zgornja teorija pa se podre pri moderni metaforiki, saj se velikokrat pojavljajo svobodne, nelogične, nesmiselne besedne zveze, ki izhajajo iz miselno-čustvenih, predstavno-zaznavnih asociacij, odvisne pa so predvsem od pesnikove globlje zavesti. Mnogi se tako sprašujejo, ali to še sodi v zunanji stil ali pa že prehaja na področje vsebine, saj se v njih pojavlja nova, nelogična vsebina, ki vsebuje »pravi«, ne pa preneseni pomen.

Metonimija je v nasprotju z metaforo v tradicionalni stilistiki oznaka za jezikovno-stilno tvorbo, ki je podobna metafori in v širšem smislu prav tako spada v metaforiko, saj gre za neobičajne besedne zveze, nastale s pomenskim prenosom. Metonimija (gr. *metonomadzo* = drugače imenujem) nastane, ko kako besedo zamenjamo z drugo, tj. ko označimo pojav z imenom za pojav, ki je z njim v stvarni, vzročni ali prostorski zvezi, ne samo v razmerju logične podobnosti¹² (Kos 1996: 138).

Sinekdoha spada v metaforiko v širšem pomenu besede, saj gre tudi pri njej za prenos pomena z ene besede na drugo in s tem zamenjavo enega pojma z drugim, pri čemer morata biti oba pojava med sabo v številčnem ali kolikostnem razmerju (menjava množinske oblike z edninsko).¹³

⁹ V diplomski nalogi se pojavlja letnica 1982, ki pomeni prevod *Poetike* Kajetana Gantarja v slovenščino.

¹⁰ Večer je z dnem v istem razmerju kot starost z življenjem, zato lahko na podlagi podobnosti takšnega razmerja tvorimo metafori *večer življenja* in *starost dneva*. Matematično povedano smo iz enačbe $A : B = C : D$ dobili enoti AD in BC (Kos 1996: 136).

¹¹ Misel je podobna rani v tem, da povzroča bolečino; zato se z rane lahko prenese nanjo tudi pojav krvavenja, čeprav jima ravno ta ni skupna lastnost; »tertium comparationis« je v tem primeru bolečina, ki iz metafore seveda izpade (Kos 1996: 136).

¹² Namesto *Puškinove pesmi* lahko rečemo kar *Puškin*, ker je bil pač on avtor teh pesmi; tako dobimo metonimijo *berem Puškina* (Kos 1996: 138).

¹³ *Slovenec že mori Slovenca brata*, bralcu je očitno, da gre za Slovence nasploh, ne le za enega Slovenca (Kos 1996: 113). V jezikoslovnih pojavih imamo pri tem opraviti z nezaznamovanostjo s kategorije števila.

2.2 Pomenotvorni procesi s poudarkom na metafori v filozofiji jezika in kognitivni semantiki

V tem poglavju sem se osredotočila samo na metaforo, saj se kot pomenski prenos skozi diplomsko nalogo pojavlja največkrat, hkrati pa so se z njo, za razliko od metonimije in sinekdohe, podrobneje ukvarjali filozofi in jezikoslovci že od Aristotela in Kvintilijana dalje. Mogoče je ločiti več teorij metafore, in sicer tradicionalno, znotraj katere je še substitucijska in primerjalna teorija, interakcijsko teorijo metafore z začetnikom I. A. Richardsom in njegovim naslednikom Maxom Blackom in konceptualno metaforo, s katero sta se znotraj kognitivne semantike ukvarjala predvsem Lakoff in Johnson.

2.2.1 Tradicionalni teoriji

Začetnik tradicionalne teorije metafore je Aristotel, ki je o metafori pisal že v svoji razpravi *Poetika* (1982), v kateri je zagovarjal dejstvo, da metafora sodi tako v retoriko kot poetiko, znotraj katerih ima enako strukturo, vendar pa se razlikuje po svojih funkcijah – poetski in retorični. S svojo teorijo je izoblikoval t. i. substitucijsko metaforo, ki jo je kasneje nadaljeval Kvintilijan, ta pa je razvil še primerjalno teorijo, ki je postala posebna oblika substitucijske.

2.2.1.1 Substitucijska teorija metafore

Aristotel metaforo definira kot »prenos pomena na neko drugo besedo, in sicer ali od splošnega (roda) na neko vrsto ali od neke vrste na splošno (rod) ali od ene vrste na drugo vrsto ali po analogiji« (Aristotel 1982: 96). Te štiri glavne vrste pojasnjuje s primeri iz Odiseje, kjer gre za

- prenos od splošnega na vrsto: *Ladja mi tamkaj stoji*, npr. *stoji* namesto *je zasidrana*,
- prenos od vrste na splošno: *Tisoče slavnih stvari Odisej je že storil*, npr. namesto splošnega izraza *mnogo*, uporabi njegovo vrsto *tisoč*,
- prenos od ene vrste na drugo: *Z bronom mu je iztrgal življenje/z ostrim bronom odsekal*, kar pomeni, v prvem primeru je *iztrgal* namesto *odsekal*, v drugem pa *odsekal* namesto *iztrgal*,
- prenos pomena po analogiji: *večer življenja : starost dneva*, npr. metafori lahko zapišemo kot $A:B = C:D$, iz katere dobimo enoti AD in BC oziroma *večer = starost dneva*, *starost = večer življenja*.

Iz njegovega pojmovanja metafor, tj. prevzemanja nepravega imena namesto pravega, izhaja, da je metafora jezikovni odklon oz. jezikovna posebnost, lahko jo zamenjamo z dobesednim

izrazom, zato je poimenovana kot substitucijska teorija. Meni, da ima metafora dve vlogi, in sicer lahko služi za zapolnjevanje leksikalne praznine, predvsem pa kot pesniški okras, zato je njeno osnovno mesto v pesniškem jeziku. Njegova določitev metafore temelji na besedni semantiki in prepričanju, da ima vsaka stvar svoje ime in da sta beseda ter pomen dve strani istega kovanca ali da je ime pripeto na pomen, kot npr. nalepka na steklenico.

2.2.1.2 Primerjalna teorija metafore

Kvintilijan, Aristotelov učenec, je bil prepričan, da metafora zapolnjuje leksikalno praznino ali pa nastopa v funkciji stilnega okrasa. Metaforo je izpeljal iz primere in jo poimenoval skrajšana primera, pri tem pa je razlikoval štiri vrste metafor, in sicer

- pomenski prenos z živega na živo,
- pomenski prenos z neživega na živo,
- pomenski prenos z živega na neživo,
- pomenski prenos z neživega na neživo (Kvintilijan 1967: 264–266).

2.2.2 Interakcijska teorija

Začetnik interakcijske teorije¹⁴ je Richards, ki trdi, da metafora ne nastane iz primere, hkrati pa je ni mogoče nadomestiti z dobesečnim izrazom. Zavrača substitucijsko teorijo metafore in Aristotelovo tezo metafore kot obliki jezikovnega odklona ter okrasa. Spregovori o interakcijskem procesu, ki se dogaja v metafori sami. Njegove ideje o interakcijski teoriji naprej razvija Max Black.

2.2.2.1 Ivor Armstrong Richards

Njegova teorija metafore je kritika tradicionalne teorije, torej substitucijske in primerjalne. Tradicionalna teorija zagovarja metaforo kot okras in ne njeno bistveno lastnost, izpostavlja metaforo kot zunanji del stila ter ugotovitev, da metaforo lahko preoblikujemo v dobesečni govor. Richards pa tem teorijam nasprotuje in se naslanja na semantiko, ki izpostavlja nasprotno težnjo: metafora je bistvena lastnost jezika, spreminja vsebino in je zato del notranje forme, prav tako pa je ne moremo izraziti z dobesečnim pomenom, saj dobiva pomen iz konteksta. Kot elemente metafore navaja vsebino in prenosnik, zanika pa tradicionalna

¹⁴ O tej teoriji piše v razpravi *Metaphor* (1936).

poimenovanja (figura, podoba, predmet ...). S pomočjo teh dveh elementov tako pojasni semantične težnje metafore.¹⁵

Ugotavlja, da sta metonimija in simbol še vedno metafori, saj sta posledici našega dojemanja stvari in občutij, ki jih lahko izražamo samo metaforično. Kot primer navaja *vrtoqlavi rob* in izhaja iz tega, da rob nikakor ne more biti vrtoqlav, lahko pa povzroči občutek vrtoqlavice pri tistih, ki na njem stojijo. V razpravi uporabi še primer *noga mize* in *noga konja* ter *svinja* in *muček* (Richards 1998: 50). Pri prvem tako izpostavlja metaforo na podlagi podobnosti, saj imata oba pomena nekatere skupne lastnosti, pri drugem pa enako odnos do stvari, saj je skupna lastnost nek gnusa ali občutek naklonjenosti, ki ju gojimo do ljudi.

Richardsa uvrščajo med figuraliste,¹⁶ zato je skušal pojasniti tudi, ali je neka beseda uporabljena metaforično ali dobesedno. To lahko ugotovimo provizorično tako, da se odločimo, ali nam v danem primeru beseda daje dve ideji ali eno; ali v terminih predstavi tako vsebino kot prenosnik, ki sodelujeta v zadnjem pomenu. Če štejemo, da je beseda uporabljena dobesedno; če lahko razločimo vsaj dve sodelujoči rabi, potem imamo metaforo (Richards 1998: 60). Kot primer navaja stavek iz *Hamleta Plah*, *klamast pobalin okrog se plazim* (Richards 1998: 60) ter *Guliverja ... moram le sklepati, da je celota vaših rojakov najpogubnejša vrsta drobne, zoprne golazni, ki ji je narava kdaj dovolila, da se plazi po površju zemlje* (Richards 1998: 60), s katerima dokazuje, da sta 'plazenje' in 'plaziti' rabljena metaforično. Hamlet ali človek se lahko plazita dobesedno – kot se včasih plazijo otroci in lovci na velike živali – toda v obeh odlomkih se nedvomno nanaša na druge stvari, ki se plazijo, na gibanje gnusnih insektov, na golazen, to nanašanje pa je vsebina. Hamlet ali človek ali njegova narava pa so prenosnik (Richards 1998: 60). Pri tem strogo poudarja, da delovanje prenosnika in vsebine ne smemo omejiti samo na njune podobnosti, temveč tudi na disparatnosti – nepodobnosti.¹⁷

¹⁵ Metafora je bistvena lastnost jezika: »Pravkar sem ponovil Shelleyjevo opombo, da je jezik v bistvu metaforičen« (Richards 1998: 44).

Metafora spreminja vsebino in je del notranje forme: Prenosnik običajno ni le okras vsebine, ki ga le-ta ne spremeni, temveč prenosnik in vsebina v sodelovanju dajeta pomen (Richards 1998: 50).

Metafore ne moremo izraziti z dobesednim pomenom: Prvič, to, da ne vidimo, kako beseda deluje, samo na sebi nikoli ni zadosten dokaz, da ne bo delovala. Drugič, narobe to, da vidimo, kako bi morala delovati, ne dokazuje, da tako tudi deluje« (Richards 1998: 53).

¹⁶ Tako imenujem tiste, ki zagovarjajo mnenje, da je jezik figurativen (metaforičen) (Richards 1998: 18).

¹⁷ Implikacija »plezanja« pri Hamletu je, da se človek ne bi smel tako plaziti (Richards 1998: 61).

2.2.2.2 Max Black

Dopolni interakcijsko teorijo metafore, ki jo je pred njim zasnoval že I. A. Richards, kot sestavini metafore pa navaja žarišče in okvir,¹⁸ pri tem pa izpostavlja odvisnost metafor od konteksta in loči

- pogosto rabljene metafore, ki za razumevanje ne rabijo poznavanja konteksta,
- metafore, pri katerih je za razumevanje nujno poznavanje konteksta izjave.

Hkrati pa razkriva pomanjkljivosti substitucijske in primerjalne teorije metafore. Po substitucijskem pojmovanju se žarišče metafore, beseda ali izraz, ki ima posebno metaforično rabo v dobesednem okviru, uporablja za sporočanje pomena, ki bi ga bilo mogoče izraziti dobesedno. Avtor nadomesti dobesedni izraz (D) z metaforičnim (M); bralčeva naloga je, da obrne zamenjavo, tako da uporabi dobesedni pomen izraza M kot ključ za intendirani dobesedni pomen D. Razumevanje metafore je podobno dešifriranju koda ali razkritju uganke (Black 1998: 93). Ugotovi, da je substitucijska teorija uporabna le v primerih katahreze,¹⁹ ki je način zapolnjevanje slovarskih vrzeli.

Kritičen je tudi do primerjalne teorije. Glavno razliko med substitucijskim pojmovanjem in njegovo posebno obliko, ki jo je imenoval primerjalno pojmovanje, je mogoče ponazoriti že z običajnim primerom *Rihard je lev*. Po prvem pojmovanju stavek pomeni približno isto kot *Rihard je pogumen*; po drugem pa približno isto kot *Richard je kot lev* (po tem, da je pogumen), ob tem, da so dodane besede v oklepaju razumljene, ne pa eksplicitno izrečene. V drugem kot tudi v prvem primeru se šteje, da metaforična trditev stoji na mestu nekega dobesednega ekvivalenta. Vendar pa primerjalno pojmovanje ponuja bolj izdelano parafrazo, kolikor se prvobitna trditev interpretira kot trditev o levih in Rihardu (Black 1998: 100).

Na podlagi teh ugotovitev preide k obravnavi analize, ki jo poimenuje interakcijsko poimenovanje metafore. Najpreprosteje povedano, ko uporabljamo metaforo, imamo dve misli o različnih stvareh, ki delujeta skupaj in ju podpira ena sama beseda ali besedna zveza, katere pomen je rezultanta njunega vzajemnega delovanja (Black 1998: 101). Model tako pojasni ob konkretnem primeru metafore *Človek je volk* (Black 1998: 111), kjer glavni (človek) in stranski predmet (volk) delujeta kot sistem. Bralec si mora pri tem sam ustvariti

¹⁸ *Predsedujoči se je prebil skozi razpravo*. Ko ta stavek imenujemo primer metafore, impliciramo, da je vsaj ena beseda v stavko (»prebil«) rabljena metaforično, preostanek stavka, v katerem se ta beseda pojavlja, pa okvir (Beardsley 1998: 93).

¹⁹ (iz gr. *katákhresis*, *raba*; *zloraba*); nepravilna raba besede, nesmiselna besedna zveza; npr. nesramno prijazen; v lit. težko razumljiva ali ponesrečena metafora.

določeno predstavo o volku. Prepričan je, da za metaforo ni ključno, ali so splošne lastnosti stranskega predmeta resnične ali ne. Pomembno je, da prinašajo ustrezne in svobodne evokacije. V tem primeru tako stranski predmet implicira na volčje lastnosti (divji, krvoločni, živalski, lačen, v neprestanem boju, uničuje druge). Vsaka taka implicitna trditev se mora pri tem preurediti tako, da ustreza glavnemu predmetu, saj stranski predmet implikacij vodi bralca do gradnje pravilnega sistema implikacij o glavnem predmetu.

2.2.3 Konceptualna metafora

Kognitivna semantika, imenovana tudi spoznavno pomenoslovje, se začne razvijati v 70. letih 20. stoletja, izhaja pa iz opozicije komponentni semantiki in semantiki resničnostnih pogojev. Evens, Bergen in Zinken (2007) (navedeno po Bratož 2010: 39) navajajo štiri osnovna načela, ki so skupna prizadevanju vseh kognitivnih semantikov, in sicer

- konceptualna struktura je utelešena, kar pomeni, da je naš pogled na svet omejen z zgradbo in naravo našega telesa,
- semantična struktura pomena, ki jih običajno povezujemo z besedami in drugimi jezikovnimi enotami, je enaka konceptualni strukturi (tj. konceptu) in da se jezik nanaša na koncepte v govorčevem umu in ne na določene entitete, ki bivajo v nekem objektivnem realnem zunanjem svetu,
- semantična struktura je po naravi enciklopedična. V nasprotju s t. i. slovarskim pogledom, po katerem leksikalni koncepti reprezentirajo jasno začrtane sklope pomenov, so v enciklopedičnem pogledu leksikalno koncepti točke, ki omogočajo dostop do obsežnih skladišč vedenja,²⁰
- konstrukcija pomena je ista kot konceptualizacija, kar pomeni, da pomen ni vgrajen v jezik, temveč da so besede zgolj »spodbudne« za konstruiranje pomena ter da se pomen konstruira na konceptualni ravni (Bratož 2010: 39–40).

Ameriški jezikoslovec George Lakoff s soavtorji znotraj kognitivnega jezikoslovja izgrajuje v 80. letih 20. stoletja kognitivno teorijo metafore, ki poskuša zavreči iz antike podedovano prepričanje, da je metafora jezikovna figura, sredstvo pesniškega in retoričnega jezika. Lakoff in Johnson²¹ izhajata iz prepričanja, da metafora kar najmočnejše prežema naše vsakdanje življenje in je predvsem pojav človekovega mišljenja in delovanja, zato je njeno primarno

²⁰ Fauconnier in Turner (1998; 2002) navajata naslednje primere, ki izhajajo iz enega konteksta, in sicer otroka, ki se igra na plaži: *Otrok je varen, Plaža je varna, Lopata je varna*, Stvari lahko razumemo le v okviru konteksta, da se je otrok varen, ker plaža kot kraj in lopata kot orodje nista nevarni (Bratož 2010: 40).

²¹ O konceptualni metafori obširneje pišeta v *Metaphors We Live By* (1980).

mesto v kognitivnem sistemu in ne jeziku. Ugotavljata, da je človekov konceptualni sistem v veliki meri metaforično konstruiran in da je metafora kot jezikovna figura sekundarni pojav, ker jo omogoča šele metaforični koncept ali konceptualna metafora (Lakoff in Johnson 2004: 14) (navedeno po Čeh 2005: 81). V okviru kognitivne teorije sta izdelala sodobno teorijo metafore in določila obsežen sistem t. i. konceptualnih metafor.

Metafora, ki je bila vse od Aristotela naprej razumljena kot figura pesniškega jezika, je bila s tem potisnjena v ozadje, saj je kognitivna semantika konvencionalno teorijo metafore postavila v ospredje jezikoslovnega raziskovanja. Prišla je do spoznanja, da je metafora osrednja oblika pojmovne konceptualizacije in da se kot metaforični izraz pojavlja v vseh jezikovnih zvrsteh. Avtorja ugotavljata, da metafora ni omejena na poetično in retorično rabo, temveč je z njo prepreden jezik v celoti, v njem se konvencionalne metafore združujejo v sisteme, ki temeljijo na sliki, zato te metafore zrcalijo delovanje človekovega kognitivnega sistema. Osnovna teza kognitivne teorije je, da uporabljamo za konceptualizacijo kompleksne resničnosti metaforične procese, tako da nedoločne, abstraktne in težko določljive predmetne vsebine strukturiramo s konkretnimi fizičnimi in kulturno pogojenimi izkušnjami (Čeh 2005: 81).

Kognitivna teorija metafore izhaja iz prepričanja, da med vsakdanjim jezikom in jezikom literature ni bistvene razlike. Kognitivisti so torej prepričani, da kreativne metafore, ki se zapisujejo v ekonomiji, pravu, politiki itd., niso nič drugačne od tistih v literaturi, le da so tu pogostejše, zato naj bi bila literatura primarni predmet njihovega preučevanja. Kreativne metafore po Lakoffu in Johnsonu omogočajo nov način razmišljanja, ustvarjajo nove realitete, kar je posebej značilno za pesniške metafore, saj prav te najpogostejše kreirajo nove konceptualne metafore (Lakoff in Johnson 2004: 269) (navedeno po Čeh 2005: 83).

Primer: *Najin odnos je zašel v slepo ulico* – stavek, ki ni nujno vzet iz književnosti, saj ga slišimo precej pogosto. Podobnih primerov te t. i. konceptualne metafore je nič koliko. Lakoff pokaže, kako pojmujeemo ljubezen kot potovanje, v kateri sta ljubimca popotnika, ljubezenski odnos vozilo, skupni smotri so cilji, težave v odnosu pa ovira v potovanju. Uporabljajoč to paradigmo – Lakoff uporabi besedo »mapping« - iz enega področja preidemo na drugega, v tem primeru iz ljubezni na potovanje. Vsako primerjanje (vsaka paradigma) sledi vzorcu (je stalni vzorec konceptualnih) pojmovnih povezav, npr. v paradigmi *ljubezen je potovanje* je odnosu 'vozilo'. Na soroden način v vsakdanjem govoru metaforično konceptualiziramo čas.

Čas je pogosto podan kot premikanje, kjer je prihodnost pred opazovalcem, preteklost za njim. Ker ima premikanje prostorsko dimenzijo, jo dobi tudi čas, posledično pa tudi hitrost in podobni pojmi (Lakoff 1998: 275–279).

2.3 Pomenotvorni procesi po *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju*

2.3.1 Pomen

Vidovič Muha v svoji monografiji *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (2000) za osnovo proučevanja pomenskih prenosov, torej metafore, metonimije in sinekdohe, vzame leksem²² oziroma njegov pomen. Pomen pri tem določajo pomenske sestavine ali semi (PS). PS definira kot najmanjšo nedeljivo enoto leksikaliziranega pomena, ki je določena razločevalno, glede na pomenske sestavine drugih leksemov. Nima izraza, saj je s stališča jezikovnega znaka nerelevanten, kot enota pomena pa je vezan samo na označeno – vsebino (SLP: 53). Glede na to, ali slovarski pomen določenega leksema vsebuje oba tipa sestavin, se pravi UPS (uvrščevalna pomenska sestavina) in RPS (razvrščevalna pomenska sestavina), loči endogene (glagoli in samostalniki) in eksogene lekseme (pridevniki, prislovi, tudi povedkovnik), pri čemer pomensko polje²³ endogenih leksemov organizira UPS, eksogenih pa RPS. Endogeni leksemi imajo pri tem izrazito dvostopenjsko zgradbo pomena: UPS – opredeljuje pomen leksema z vidika njegove vpetosti v načeloma neposredno višje pojmovno in s tem tudi pomensko polje – RPS, ki ima vlogo prepoznavno določiti pomene leksemov, ki sodijo v pojmovno polje iste UPS (SLP: 56). Torej:

$$'p' = \text{UPS} / \text{xRPS}$$

Primer: pljuča; UPS: parni organ

RPS: v prsni votlini (mesto nahajanja)
omogoča dihanje (funkcija)

V zvezi z leksemi kot slovarskimi enotami lahko govorimo o obveznih in možnih pomenih: med obvezne sodita kategorialni²⁴ in denotativni slovarski pomen, med možne pa konotativni. Denotativni pomen definira kot slovarski pomen, ki ga določa dejstvo, da leksem kot jezikovni znak izraža odslikavo (predstavo) objekta, ne da bi spoznavni subjekt (človek)

²² Leksem je temeljna poimenovalna enota, se pravi zajema tudi besede, stalne besedne zveze in kratična poimenovanja. Je enopomenski, je simetrični jezikovni znak, je dvočlenski, sestavljen iz izbrane podobe in pomena, ali večpomenski, je asimetrični jezikovni znak, sestavljen iz izraza in pomenja (SLP: 17–19).

²³ Vidovič Muha pomensko polje definira kot s pomenskimi sestavinami strukturirano pojmovno polje – predstavni svet, ki ga oblikuje KPS po eni strani s svojo odprtostjo do drugih UPS – največje pomensko polje, po drugi pa do različnih RPS, ki določajo pomene leksemov znotraj pomenskega polja – najmanjše pomensko polje (SLP: 59).

²⁴ O kategorialnem pomenu obširneje piše Vidovič Muha (2000: 29).

kakorkoli vplival, se pravi po lastni presoji modificiral to odslikavo, npr. čustveno vrednotil, uporabil možnosti stilizacije idr. (SLP: 45). Glede na odslikavo predmetnosti loči lekseme, katerih denotat je slovarsko izražen s predvidljivo izbiro in s predvidljivo hierarhično ureditvijo pomenskih sestavin (SLP: 46) ter lekseme, katerih denotat je govorno dejanje.²⁵

Večina leksemov je stilno in zvrstno zaznamovanih. Lahko pa je leksem dvojno obremenjen – poleg obveznega denotativnega ima še konotativni pomen, ki je lahko vezan na celoten leksem ali le na enega izmed pomenov. Za ta pomen velja, da človek po lastni presoji modificira spoznavni objekt. Kot rečeno, za tovrstne lekseme velja dvojna pomenska obremenitev: ob obveznem denotativnem izražajo še konotativni pomen. Torej (SLP: 97):

'P' Lk = 'P' d + 'P' k;

Lk = konotativni pomen

'P' d = UPS/_{xRPS}

'P'd= denotativni pomen

'P' k = čustvenost/časovnost/medzvrstne leksikalne menjave; 'P'k = konotativni pomen

Primer: pljuča; ekspr. 'zadihati s polnimi pljuči' → postati prost, svoboden;

2.3.2 Večpomenskost

Enopomenskost oziroma monosemijo je značilna predvsem za terminološko leksiko. Enopomenskost temelji na simetričnem jezikovnem znaku, medtem ko večpomenskost na asimetričnem. Pri večpomenskosti gre za dejstvo, da sta istemu izrazu (formativu) podrejena dva ali več pomenov, kar je mogoče zapisati: $I = f('P'_1 + 'P'_2 + 'P'_n)$ oziroma isti izraz ima dva ali več opomenjenih vsebin (predstav) denotatov (SLP: 120).

Primer: moški (SLP: 120)

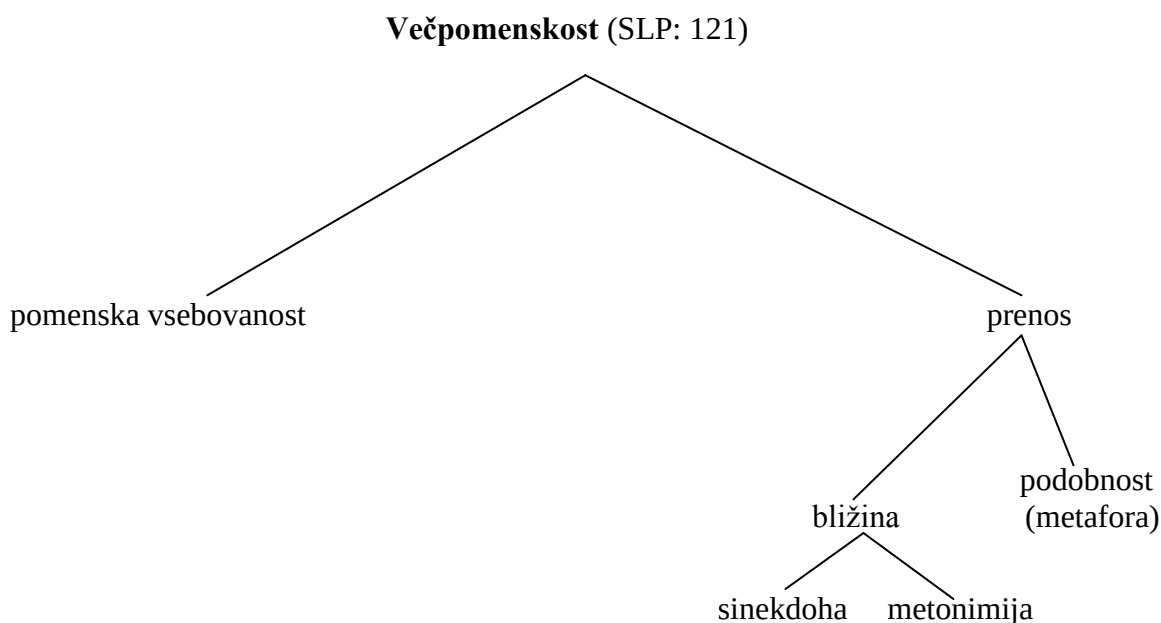
Paradigmatska raven:

- (1) 'odrasel človek moškega spola', *(2) (pogovorno) moški (1) v zakonski zvezi;

Sintagmatska raven:

- moj, tvoj, njen, sosedin moški; ali kot povedkovnik *biti (zelo) moški*;

²⁵ O obširnejši delitvi piše Vidovič Muha (2000: 30–47).

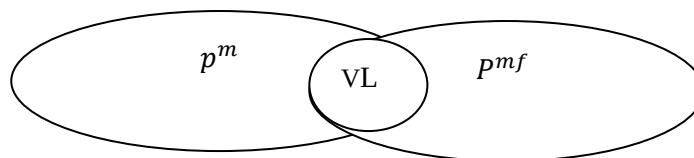
2.3.2.1 Pomenski prenosi glede na podobnost

V pomenske prenose glede na podobnost uvrščamo metaforo, ki je drugi izraz osi podobnosti, medtem ko metonimija sodi na os bližine.²⁶

2.3.2.1.1 Metafora

Za razliko od metonimije (skupaj s sinekdoho), ki je vedno (eno)besedna, velja za metaforo, da je njena izrazna podoba na ravni leksemov lahko tudi stalna besedna zveza (SLP 2000: 142). Vidovič Muha (2000: 142–154) določa metaforično motivirani slovarski pomen na ravni pomenskosestavinske zgradbe z značilnim vnašanjem novih pomenskih sestavin. Loči leksikalizirane/uslovarjene metafore od neleksikaliziranih/avtorskih. Leksikalizirana metafora ima v terminoloških in znanstvenih besedilih vlogo zapolnjevanja poimenovalne praznine, neleksikalizirana v umetnostnih besedilih pa temelji na vsebinskih lastnostih, ostati skuša čim dlje od slovarja, na ravni izvirne, avtorske asociativnosti ter učinkovitosti. Taka metafora največkrat ohranja tudi prvine konotativnosti, medtem ko za leksikalizirano/uslovarjeno metaforo v znanstvenih besedilih ne velja. Neleksikalizirana metafora hkrati lahko prehaja tudi v slovar, kar pomeni, da vsebinske lastnosti (noemi) leksema postanejo pomenske sestavine. Obe pa imata večjo nepredvidljivost pomena za razliko od metonimije in sinekdohe. Torej:

²⁶ O tem obširneje piše Jakobson (1996: 147–190).

p^m = motivirajoči pomen

p^{mf} = metaforični pomen

VL = vezna lastnost

Primer: školjka

p^m = morska žival, pokrita z dvema lupinama;

p^{mf} = človekov zadržan značaj;

Vezana lastnost je zaprtost lupine pri morski školjki, ki se prenaša na človekov značaj v smislu zapiranja vase pred okolico.

2.3.2.1.1.1 Tipologija metaforičnega pomena

Znotraj samostalniških metafor, glede na predvidljivost obnašanja pomenskih sestavin, ločimo dva tipa metafor (SLP: 144–149):

1. **posplošujoča/generalizirajoča metafora** je enostopenjska. Ima metaforični in motivirajoči pomen, ki imata isto UPS in KPS. Gre za posplošitev lastnosti motivirajočega pomena na celoten pojmovni svet, npr. *Je kot kavalir* – motivira osebo moškega spola. Ima denotativni in konotativni pomen, zaradi konotativnosti pa prihaja tudi do sopomenskih parov, npr. *deček* – *mulec*, *blebetati* – *govoriti*.
2. **specificirajoča/zožujoča metafora** je dvostopenjska. Na prvi stopnji se pojmovni svet UPS motivirajočega pomena briše, vstopi nova UPS, nekatere RPS pa se povezujejo z metaforičnim pomenom, npr. *volk* P^m – 'zver', P^{mf} = 'napadalen človek'. Metaforični pomen je obvezno neprvi. Hkrati na prvi stopnji lahko poimenuje določeno lastnost, šele na drugi vse posploši, kar pomeni, da se specificirajoča metafora lahko spremeni v posplošujočo. Zanja je značilno, da ne ustvarja sopomenk, temveč samo preimenuje, npr. *Volk je zver* → *Človek je volk* → ima lastnosti, ki jih prepoznamo tudi pri volku.

2.3.2.1.1.2 Metafora v monografijah Jerice Snoj

Snojeva v svoji znanstveni monografiji *Metafora v leksikalnem sistemu* (2010) loči leksikalno, leksikalizirano in slovnično metaforo. Leksikalna metafora se nanaša na zmožnost slovarske enote (leksema), da poleg osnovnega pomena lahko vključuje še drugotni pomen (enega ali več), in sicer na osnovi medpodročne preslikave, vezane na asociacije med različnimi vsebinami,²⁷ pri čemer velja za nadpomenko leksikalizirane metafore. Slovnično metaforo na drugi strani definira kot »slovnična sredstva so tista, ki omogočajo prvotno izrazitev dane vsebine ali pomena in drugotno, metaforično izrazitev na osnovi medpodročne preslikave«. V izbirstnosti med obema možnostma se utemeljuje pojem slovnična metafora (Snoj 2010: 70).

Loči pa tudi tri skupine specificirajočih metafor glede na motivirani pomen (Snoj 2004: 171–175):²⁸

1. motivirani pomen **'človek'**: motivirajoči pomeni so lahko 'žival' *glista*, 'mitološko bitje' *palček*, 'stanje' *griža*, 'izloček' *govno*, 'človek glede na poklic' *govedar*, 'človek v objektivno ugotovljenem stanju' *garjavec*, 'predmet z določeno fizikalno lastnostjo' *trlica*, 'prvina zemljepisne oblikovanosti' *skala*,
2. motivirani pomen **'materialna predmetnost'**: motivirajoči pomeni so lahko 'del telesa človeka' kot 'del predmeta' *jambor* ali 'del rastline' *las*, 'žival' *žabica*, 'rastlinska tvorba' *grča*, 'del telesa živali kot del telesa človeka' *rilec* ali 'del predmeta' *gobec* (avtomobila), 'del telesa živali' *jezik* (kopnega), 'prebivališče ljudi' *gnezdo*, 'predmet po obliki, velikosti, načinu premikanja' *gobelin*, *galeja* (avtomobila), *križarka*, 'del rastline' *grozd*, 'rastlina' *goba*,
3. motivirani pomen **'abstraktna predmetnost'**: motivirajoči pomeni so lahko 'jed' *čorba*, 'določena količina' *ščepec*, 'dejanje' *vojna*, 'naravni pojavi' *nevihta*.

2.3.2.2 Pomenski prenosi glede na bližino

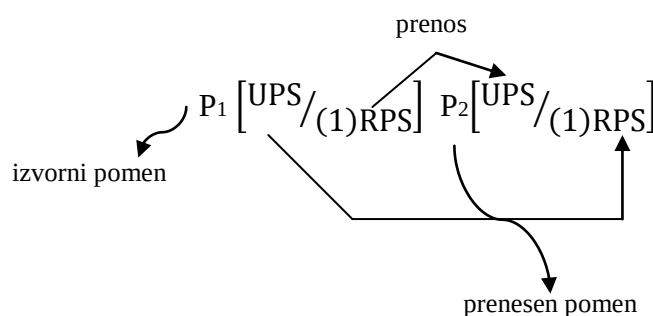
V pomenske prenose glede na bližino sodi metonimija, znotraj nje pa tudi sinekdoha, saj ima predvidljivo obnašanje pomenskih sestavin.

²⁷ Leksikalna metafora je npr. pri jezikovnem izrazu *metuljček* obstoj pomena 'dodatek k moški obleki' poleg izhodiščnega 'žuželka z dvema paroma kril'. Pomenska izpeljava je utemeljena v medpodročni preslikavi pojma s področja 'živalsko telo' na področje 'predmet/izdelek za določeno rabo' (Snoj 2010: 67).

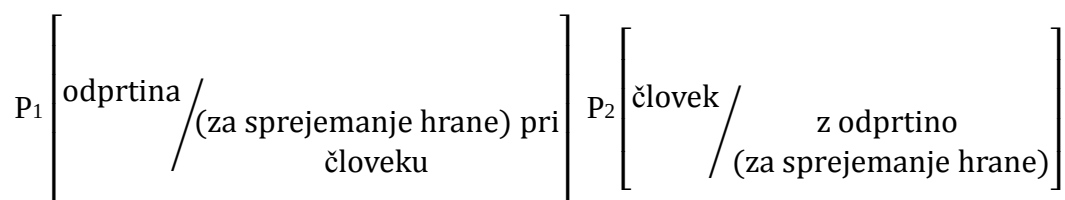
²⁸ Skupine in primeri so vzeti iz *Tipologije slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov* (2004).

2.3.2.2.1 Sinekdoha

Vidovič Muha (2000: 133) sinekdoho definira kot pojav, pri katerem gre kot rečeno, za zamenjavo dela s celoto oz. celote z delom. To na ravni pomenskih sestavin pomeni, da pomenske sestavine motivirajočega pomena ostajajo nespremenjene, spremeni se samo njihova funkcija znotraj pomena. UPS motivirajočega pomena²⁹ se preseli na raven RPS in obratno. Torej:

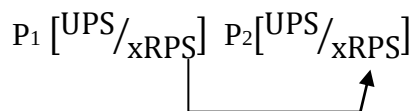
Primer: usta, npr. *pet lačnih ust mora nahraniti*

2.3.2.2.2 Metonimija

Vidovič Muha metonimijo definira kot poimenovalno možnost, omogočeno z razmeroma predvidljivim obnašanjem pomenskih sestavin, ki obstoji kot zakonitost, po kateri se pomenske sestavine motivirajočega pomena ohranijo na ravni razločevalnosti v motiviranem pomenu, medtem ko je UPS vedno nova (različno od sinekdohe, kjer je UPS v motivirajočem pomenu že prisotna in v motiviranem le prekategoriizirana) (SLP: 137). Torej:

²⁹ Motivirajoči pomen je osnovni pomen, motivirani pa drugotni. Oziroma, kot piše Snojeva (2004: 85), je motivirajoči pomen tisti, ki s svojo pomenskosestavinsko zgradbo daje gradivu za motivirani pomen spodbudo za nastanek novega pomena. Motivirani pomen pa je s stališča zapolnjevanja poimenovalne potrebe enakovreden kateremu koli drugemu pomenu (npr. pomenu enopomenskega leksema ali izhodiščnemu pomenu večpomenskega leksema); ima lastni leksikalizirani pojem, je določen z lastnim denotatom, ima lastno paradigmatsko in sintagmatsko določenost, zaradi motiviranosti pa ima svoje posebnosti: bolj je določen s sobesedilom, pogosto je stilno zaznamovan.

Primer: roka, npr. *z rokami si služi kruh*

$$P_1 [\text{okončina/za delo}] \quad P_2 [\text{delo/roke}]$$

Vidovič Muha (SLP: 138–142) izpostavlja tudi nekaj tipov **samostalniških metonimij**:³⁰

a) material, snov

- surovina – izdelek, npr. *srebro – ona nosi srebro*,
- les – izdelek, npr. *hrast – opremila je stanovanje s hrastom*,
- material – tehnika – slika, npr. *akvarel – prodal je svoj prvi akvarel*,
- tkanina – izdelek, npr. *volna – oblečena je v volno*,
- predmet – oseba, ki z njim dela, npr. *harfa – v postojnskem orkestru sta dve harfi*,

b) prostor – pohištvo, npr. *kuhinja – njena kuhinja razpada*,

c) ustanova – organizacija – podjetje – ljudje, npr. *cele Poljane so se zbrale na njenem vrtu*,

č) prevozno sredstvo – ljudje, npr. *avto – siv peugeot je peljal po cesti navzdol*,

d) prostor – prebivalci, npr. *hiša – pasji lajež je prebudil celo hišo*,

e) naselje – prebivalci, npr. *Postojna – cela Postojna je praznovala veličastno zaroko*,

f) dejavnost – veda, npr. *slovenistika – ni poznala slovenistike*,

g) obdobje – stvaritev, npr. *barok – zbira barok*,

h) dejavnost – rezultat dejavnosti, npr. *glasba – že od otroških let se ukvarja z glasbo*,

i) lastnost, položaj – dejanje, ravnanje, npr. *zaljubljenost – na stara leta jo je pograbila zaljubljenost*.

Nekaj tipov **glagolskih metonimij**:

a) dejavnost – zaznavanje – sposobnost za dejavnost, čutno zaznavanje, npr. *jokati – cele noči joče*,

b) dejavnost – zvok – povzročanje dejavnosti, zvoka, npr. *ropotati – ropota v kurilnici*,

c) odstraniti oviro – spremeniti videz, npr. *oprati – oprati jakno*,

č) dejanje – rezultat dejanja, npr. *dušiti – ljubezen jo je dušila*.

³⁰ Metonimija se lahko pojavlja tako pri tvorjenkah kot pri netvorjenkah, pri čemer so pri tvorjenkah nekateri tipi metonimije vezani na besedotvorni pomen samostalnika iz glagola.

Nekaj tipov **pridevniških metonimij**:

- a) lastnost človeka – posledica takšne lastnosti, npr. *zaljubljen človek – cel večer ji je dajala zaljubljene opazke*,
- b) razmerje prostor – čas, npr. *kratki lasje – kratka predstava*,
- c) razmerje prostor, čas – umestitev, položaj, npr. *globok vodnjak – globoko dno*.³¹

³¹ Podobne tipe metonimij navaja tudi Snojeva (2004: 127–142).

2.4 Primerjava literarnovednih in jezikoslovnih pogledov na pomenotvorne procese

V teoretičnem delu diplomske naloge sem na kratko predstavila razumevanje pomenotvornih procesov v slovenski literarni vedi, filozofiji jezika, kognitivni semantiki in slovenskem leksikalnem pomenoslovju. Literarnovedna in jezikoslovna področja te procese razumejo in definirajo drugače, prav tako pa za izhodišče, zgradbo, povezovalne lastnosti (predvsem metafore) postavljajo različne sestavine.

2.4.1 Metafora

Tabela 1: Primerjava različnih pogledov na metaforo

	Interakcijska t.		Koceptualna m.	Slovensko leksikalno pomenoslovje
	Richards	Black	Lakoff	Vidovič Muha
Izhodišče	Človekovo razmišljanje in dojemanje zunanjega + notranjega sveta			leksem
Definicija	Metafora je bistvena lastnost jezika, ki spreminja vsebino in je zato del notranje forme	Vsaka implicirana trditev se preuredi tako, da ustreza glavnemu predmetu, stranski predmet vodi bralca do implikacij o glavnem	Je osrednja oblika pojmovne konceptualizacije in se kot metaforični izraz pojavlja na vseh jezikovnih zvrsteh.	Je razmerje med dvema denotatoma, do katerega pride, ko vsebina enega denotata, asociira drugega.
Zgradba	vsebina + prenosnik	glavni + stranski predmet (žarišče, okvir)	cilj + vir	motivirajoči + motivirani pomen
Povezovalne lastnosti	podobnost med denotatoma	implikacije	podobna struktura cilja in vira	vsebinske ali pomenskosestavinske lastnosti

Richards, Black in Lakoff razumejo metaforo kot način razmišljanja, hkrati pa jih zanimajo metaforične trditve, ne pa metafore na ravni leksema, saj leksem oziroma besedna zveza ostaja zunaj metafore. Vsi zagovarjajo tročlensko zgradbo metafore, v smislu, da sta dva denotata med seboj povezana z vsaj eno vezno lastnostjo, hkrati pa pri razumevanju metafore poudarjajo tudi kontekst. Izhajajo iz človekovega dojemanja sveta, ki se kaže na ravni jezika, za razliko od slovenskega leksikalnega pomenoslovja, saj ta zavestno ostaja na ravni slovarja oziroma leksema – jezika kot sistema. Vse smeri (filozofija jezika, kognitivna semantika, slovensko leksikalno pomenoslovje) opredeljujejo metaforo kot tričlensko.³² Kot je razvidno, Vidovič Muha za izhodišče uporablja izraza motivirajoči in motivirani pomen, pri Richardsu

³² Povezovalna lastnost med obema pojavoma je podobnost med njima ali pa neka prepoznavna asociacija.

je tako motivirajoči pomen prenosnik, motivirani pa vsebina, pri Blacku je stranski predmet motivirajoči pomen, glavni pa motivirani, Lakoff pa izpostavlja vir kot motivirajoči pomen in cilj kot motivirani.

2.4.2 Metonimija in sinekdoha

Metonimijo in sinekdoho sem obravnavala v slovenski literarni vedi ter slovenskem leksikalnem pomenoslovju. Trdina, Kmecl in Kos v slovenski literarni teoriji poudarjajo predvsem stilistično vlogo metonimije in sinekdohe. Ti naj bi bili poleg metafore samo nekakšna popestritev besedila in posredovanje subjektivnih občutenj, hkrati pa ju uvrščajo tudi med t. i. trope in okvir metaforike v širšem smislu. Pri obeh naj bi šlo samo za menjavo ali nadomeščanje običajnih poimenovalnih enot. Vidovič Muha pa ju v okviru slovenskega leksikalnega pomenoslovja uvršča med pomenske prenose, in sicer glede na bližino, saj imata predvidljivo obnašanje pomenskih sestavin, hkrati pa za izhodišče tako kot pri metafori uporablja prav t. i. pomenske sestavine. Pri metonimiji se namreč pomenske sestavine motivirajočega pomena ohranijo na ravni razločevalnosti v motiviranem pomenu, medtem ko je UPS nova, za razliko od sinekdohe, kjer je UPS v motivirajočem pomenu že prisotna in v motiviranem samo prekategORIZIRANA.

V praktičnem delu naloge bom uporabila terminologijo v smislu leksikalizirane večpomenskosti, torej motivirajoči in motivirani pomen leksema, in sicer na podlagi analize Cankarjeve zbirke črtic z naslovom *Moje življenje* (1920).

3 JEZIK IVANA CANKARJA

Cankar velja za začetnika moderne. Pisal je drame, pesmi, romane, kritike, eseje. Njegovo ustvarjanje je vezano na tri obdobja, in sicer t. i. mladostno ustvarjanje (1891–1899), zrelo (1899–1909) ter pozno, imenovano tudi etično ali psihološko (1909–1918). Prvo obdobje imenujemo tudi obdobje začetnega epigonstva, realizma in dekadence. Ukvarjal se je s pesništvom in prozo, v dnevnikih je začel objavljati črtice, satire in daljše novele. V tem obdobju je izšla dekadencijska pesniška zbirka *Vinjete* (1899), leta 1897 pa njegovo prvo dramsko delo *Jakob Ruda*. V tem obdobju se je najprej približal realizmu in naturalizmu, kasneje pa je to zamenjal z dekadenco in simbolizmom. Že v tem obdobju je izrazita metaforika *utrjene roke*, *brezbarvna koža*, *izsesane ustnice*, *glad*, *pereč*, *neznosen čut*, *čudna povest*, *Matilda*. Drugo obdobje imenujemo tudi družbeno-kritično. V tem obdobju napiše skoraj vse daljše tekste – povesti, romane in daljše novele pa tudi večino dram. Začne obravnavati bolj socialne teme, zato pripoved ni več lirizirana, ampak epska. Njegov model je tu bolj odrinjen, saj tematsko prevladuje kmečko-vaško in trško-malomeščansko življenje. V zadnjem obdobju socialna tematika stopi v ozadje. Izpostavlja predvsem motive posameznika, skupnega trpljenja, krivde, greha, očiščenja, hrepenenja, mladostnih spominov, matere. Njegova glavna zvrst postane črtica, ki je v simbolistični in impresionistični obliki (*Moje življenje* (1920), *Podobe iz sanj* (1917)).³³

Za Cankarja je značilna izrazita raba brezvezja, pojavljajo se eliptični in nepolni stavki, nominalni stavki, trodelnost in dvodelnost v odstavkih, pripovedna členitev z izrabo polpremega govora, ki je lahko ugovor pisatelja ali samogovor opisane osebe. Njegovo kratko prozo pa je zaznamovala predvsem metafora, ki je velikokrat prestopila stavčno mejo in prerasla v metaforizacijo odlomkov ali celotne pripovedi. Oblikovala se je iz izhodiščnih območij snovno lepega in grdega, razvijanja osnovnih pojmov metafore ter povezovanju sorodnih mikrostrukturnih metafor v obsežnejša in cankarjansko prepoznavna metaforična polja³⁴ (Čeh 1997: 49). Cankar je metaforiko sprva izpeljal iz podob. Kasneje so se ti izrazi z elipso uvajalnega primerjalnega izraza (*kakor*, *podoben*) osamosvajali, dokler niso dosegli precejšnje samostojnosti. V *Podobah iz sanj* (1917) je tako postala nosilno izrazno sredstvo, ki odpira vizije ali jih stopnjuje.

³³ Povzeto po F. Bernik, F. Zadavec, D. Pirjevec.

³⁴ Metaforično polje je oblikovano tako, da je metafora ob personifikaciji *večeri* (*prišli*, *lepi*, *pozabljeni*), ki je mogoča zaradi poprejšnjih metonimičnih izpustov v pomenski podstavi (*spomini na večere*), razširjena z drugimi, le iz sobesedila utemeljenimi prvinami zgodbe spričo rekurence (Pogorelec 2011: 264).

3.1 Zbirka črtic *Moje življenje*

Cikel štirinajstih črtic je sprva izhajal v obliki podlistka od leta 1914 naprej. V knjižni izdaji izide šele leta 1920. Bernik v monografiji o Cankarju ugotavlja (2006: 382), da je Cankar, ko se je vrnil z Dunaja, napisal dvojne avtobiografskih del in več deset črtic, v katerih odkriva pretežno avtobiografsko vsebino ali pa so eksistencialna stanja junakov oz. pripovedovalca nedvomno povezana s Cankarjevo življenjsko izkušnjo. Posebno, a ne preveč številno skupino predstavljajo črtice, v katerih se prvoosebni pripovedovalec ali glavni junak spominja mladosti kot zaključenega časovnega obdobja, ena izmed takih zbirk so prav črtice *Moje življenje* (1920).

V *Mojem življenju* (1920) Cankar razkriva 12 let svojega življenja, čas od tretjega leta dalje (1879) do jeseni 1888, ko je zapustil Vrhniko in odšel v Ljubljano. Črtice si sledijo v kronološkem zaporedju, sledimo pa mu od predšolskih let do prvega koraka v šolo in prvega odpora do nje, spremljamo ga od svetlih predstav matere do prvega razočaranja nad žensko, priča smo navzkrižju med cerkveno vernostjo in individualnim religioznim čustvom oz. etično tenkočutnostjo, razkrivajo se že komaj znane erotične slutnje, mladostno hrepenenje in celo doživljanje smrti. Od prvega srečanja z literaturo nas pisatelj vodi do lastnega ustvarjalnega navdiha, do otroške vizije Ljubljane in slovesa od Vrhnike (Bernik 2006: 399–400). Hkrati pa je to tudi delo, v katerem si je Cankar zastavljal vprašanja o moči in nemoči pisanja, saj je spoznal, da tudi kadar piše neosebno, razkriva svoja čustva in sebe.

Bernik (2006: 402) ugotavlja, da je pisatelj v svoja otroška in mlada leta postavljaj tudi hrepenenje, temeljno duševno sestavino junakov v mnogih njegovih pripovednih delih. Hrepenenje se kaže zlasti ob doživetjih Ljubljane. Ta se mu odkriva, če povzamemo stvari z njegovo metaforiko, kot silna, vesoljska svetloba, zdaj komaj slutena nezemeljska luč. Najbolj določno pa se hrepenenjski položaj otroka izrazi v izpovedi, da je duša Ljubljana, telo pa ostaja Vrhnika, a samo dokler ne pride do dokončnega slovesa od svojega rojstnega kraja, ki ga opiše v predzadnji črtici. V njej se osredotoči na odhod z Vrhnike, na čustveno razmerje do rojstnega kraja in ljudi, ki se mu kaže kot ura slovesa v bolj pozitivni luči kot doslej. Iz metaforike in besed začutimo občutek krivde junaka, da je začel lepote rojstne pokrajine in vrline svojih junakov spoznavati šele, ko jih je zapuščal.

Jožica Čeh pa v *Metaforiki v Cankarjevi kratki pripovedni prozi* (2001: 183–186) ugotavlja, da je metafora v pripovednih odlomkih redka, njena izhodiščna območja pa so že znana. V meditativnih delih je potem metafora pogostejša, saj ponazarja predvsem duševna in duhovna občutja, spomine, hrepenenje, sanje, besede. Spomini na otroštvo so odeti v belo barvo, sončno svetlobo, nanjo se preslikuje ubrana pesem, sanje, pravljичno, čudežno. Naravna prizorišča otroških dogodkov so personificirana, npr. *čudo božje – Vrhnika*. Umetnik je nosilec sanj, ustvarjalec čudnih vrtov, nebeški vrtnar, žalost, mladost je njiva, spomini so cvetovi, pogosta metaforična glagola sta vzkliti in cveteti. Pojavljajo pa se tudi svetopisemski motivi. Sanje so deloma personificirane, saj se smehljajo, šepčejo, pozdravljajo. Z njimi so napolnjeni kraji otroštva, prostorski simboli pripovedovalčeve mladostne lepote. Dobivajo tudi pomene zvoka, so pesem, davna melodija onkraj.

Jožica Čeh in France Bernik kot literarna zgodovinarja v zbirki *Moje življenje* (1920) poudarjata predvsem Cankarjevo metaforiko, ki je zaznamovana s spomini, sanjami, besedami, hrepenenjem, dušo itd. O metaforiki z literarnozgodovinskega in literarnoteoretičnega je bilo zapisano že veliko, o njem pa so pisali sicer tudi nekateri jezikoslovci, npr. Pogorelec, zato v drugem delu diplomske naloge obravnavam Cankarjevo zbirko črtic z vidika metaforičnih in metonimičnih pomenskih prenosov in ugotavljam, ali je tudi s tega vidika obravnave v črticah prevladujoča prav metafora.

3.2 Gradivo

Gradivo za praktični del naloge je bila zbirka črtic z naslovom *Moje življenje* (1920) Ivana Cankarja. Ker je bilo gradivo treba omejiti, sem se osredotočila na dvajset leksemov **besednega polja telo**, in sicer **obličje, obraz, lice, oko, ustna, ustnice, kri, punčica, želodec, srce, duša, prsi, roka, noga, grlo, kolena, jezik, uho, usta, dlan** ter še pet ponavljajočih se **leksemov s področja abstraktnega: sanje, beseda, misli, hrepenenje, smrt**, in leksem **sonce**. Ti predstavljajo tudi ključno motiviko in tematiko te zbirke črtic, kot je razvidno že iz predhodnega kratkega opisa same zbirke. Leksemi nastopajo tudi v vlogi osebk, predmeta in prislovnega določila, pri čemer je osebek v večini primerov nosilec stanja ali dejanja, značilnega za človeka, zato gre v teh primerih tudi za neke vrste personifikacijo. Za lekseme iz besednega polja telo sem se odločila, ker Cankar prav skozi tovrstne lekseme vrednoti človekova pa tudi lastna dejanja in misli, **srce** mu je najbolj pravičen in nezmotljiv sodnik, podobno pa tudi **duša**³⁵ in **prsi**. Lastnosti in stanja **obraza**, za katerega uporablja tudi sopomenko **obličje, lic, očesa, usten, ustnic** pa velikokrat izdajajo predvsem trenutna občutja in situacije, v katerih se osebe znajdejo, **roka, noga** in **grlo** pa največkrat nastopajo v funkciji vršilca dejanja.

Tabela 2: Uporabljeni leksemi³⁶

	Leksemi s področja abstraktnega	Leksemi besednega polja telo		
		Leksemi kot Ns, NI	Leksemi, skozi katere se vrednotijo dejanja in misli	Leksemi kot Vd
sonce	smrt	obličje	srce	roka
/	sanje	obraz	duša	noga
/	besede	lice	prsi	grlo
/	misli	oko/uho	/	koleno
/	hrepenenje	ustna	/	jezik
/	/	ustnice	/	dlan
/	/	kri	/	ustne
/	/	punčica	/	/
/	/	želodec	/	/

³⁵ Sem uvrščam tudi **dušo** kot nek osrednji, notranji, neoprijemljiv del človeka samega, njegovega biti.

³⁶ Ti leksemi lahko nastopajo tudi v vlogi drugih nosilcev, a v večini primerov prevzemajo vloge prav teh.

3.3 Tipologija motiviranih pomenov v zbirki črtic *Moje življenje*

Pomenske prenose sem ločila na nestavčne in stavčne. Znotraj nestavčnih sem lekseme ločila na enobesedne in večbesedne, v okviru teh pa obravnavam metaforični in metonimični prenos. Leksemi so ločeni še glede na to, ali je metaforična cela besedna zveza ali ne, zato ločim še skupe in sklope, znotraj teh pa ločim še dve skupini, v katerih je nosilec metaforičnega pomena ali glagol ali samostalniček.

Stavčne pomenske prenose, kjer gre v večini primerov samo za metafore, sem ločila glede na to ali izbrani leksemi nastopajo v funkciji osebkov, predmeta ali prislovnega določila.

V skupini, kjer se leksemi lahko pojavljajo kot osebek, sem ločila še tri podskupine glede na to, ali povedek, ki je v prisojevalnem razmerju z osebkom, poimenuje

- a) dejanje, stanje, dogajanje, značilno za človeka,
- b) lastnosti, značilne za konkretne stvari,
- c) podobnosti.

Osebek pa je pri tem lahko vršilec dejanja ali nosilec lastnosti.

V skupini, kjer leksemi nastopajo v funkciji predmeta, sem prav tako ločila štiri podskupine glede na to, kaj predmet, ki mu povedek določa sklon (torej vezava predmeta s povedkom), poimenuje

- a) organe čustvovanja,
- b) dele telesa,
- c) dejanje, stanje, značilno za človeka,
- d) podobnost.

Vsem predmetom sem določila še sklone.

V zadnji skupini, kjer leksemi nastopajo v vlogi prislovnega določila, sem tudi ločila dve podskupini, in sicer

- a) organe čustvovanja kot mesto nahajanja,
- b) dele telesa kot mesto nahajanja.

Določila pa sem jim še vrsto prislovnega določila.

3.3.1 Enobesedni leksemi

3.3.1.1 Metaforični enobesedni leksemi

Metaforična enobesedna leksema sta samo dva, in sicer

- **sonce** – ekspr. 'poudarja pomen samostalnika, na katerega se veže': »Vsaka mladost je polna sreče in radosti, sijajnega **sonca** in prešernega smeha.« → specificirajoča metafora; motivirani pomen 'abstraktno'; vsebinska lastnost je **podobnost** – sonce kot abstrakten pojem se povezuje s toploto in svetlobo, prav taka pa je tudi mladost;
- **prsi** – ekspr. 'središče človekovega čustvovanja': »Spomin je sladek kakor pesem; **prsi** napne vzdih, zastro se oči in ustnice boža smehljaj.« → specificirajoča metafora; motivirani pomen je 'abstraktno'; vsebinska lastnost je **položaj** – sprednji del trupa, kjer je večina organov, ki se jim pripiše čustvovanje, npr. srce;

3.3.1.2 Metonimični enobesedni leksemi

Gre za štiri lekseme, s ponovitvami jih je šest. Vsi predstavljajo pojmovno polje telesa. Ločeni so glede na vsebinske lastnosti, ki povezujejo motivirajoči in motivirani pomen

- **čutilo – zaznavanje s čutilom**
 - **oko** 'pogled' (P 2x): »Lovili smo jih z vilicami, z žebli ali pa z golo roko ter jih pekli na žerjavici kar tam v šoli, ki je bila skrita neumnim **očem**.« »Spomin je sladek kakor pesem; prsi napne vzdih, zastro se **oči** in ustnice boža smehljaj.«
- **del telesa – dejavnost, ki je opravljena s tem delom telesa**
 - **roka** 'delo z rokami': »Tedaj me je zgrabila za lase neusmiljena **roka** ter me trdo zalučala na prod.«
- **povezanost z abstraktnim – človek**
 - **smrt** 'mrtev človek' (P 2x): »Ko sem prvokrat videl **smrt** od blizu, se je nisem prestrašil; le motila me je, nekako v nadlego in spotiko mi je bila. Umrl je stari oče.«; Še drugokrat in tretjokrat sem v tistih zgodnjih časih videl **smrt** in se ji čudil.«
- **del telesa – celota**
 - **lice** 'obraz': »Na predvečer moje selitve v Ljubljano je stopila mati čez prag in mi je pogledala v **lice**; v tistem samem pogledu sem spoznal njo, ves svoj dom in svoje življenje od rojstva.«

3.3.2 Večbesedni leksemi

Lekseme sem ločila na metaforične večbesedne lekseme, znotraj njih pa določila podskupino t. i. sklopov in skupov z metaforičnim pomenom,³⁷ drugo t. i. skupino metonimičnih večbesednih leksemov ter skupino t. i. stavčne metaforike, znotraj katere izbrani leksemi lahko nastopajo v vlogi osebk, predmeta ali prislovnega določila.

3.3.2.1 Metaforični večbesedni leksemi

3.3.2.1.1 Skupi z metaforičnim pomenom

a) Nosilec metaforičnega pomena je **jedro besedne zveze**, ki je lahko samostalnik ali glagol. V samostalniški stalni besedni zvezi, gre samo za en leksem, pomen temelji na podobnosti z naslednjimi vsebinskimi lastnostmi motivirajočega pomena

- **prostor**

- *hiša smrti*³⁸ – 'hiša, v kateri so mrtvi: »Ali ni moj sirotni idealist Peter Novljan iz **hiše smrti?**«

V glagolski besedni zvezi je nosilec metaforičnega pomena glagol, takih leksemov je 6, vsebinske lastnosti, ki povezujejo motivirajoči in motivirani pomen, pa so

- **dejanje**

- *zaklepati verno (svoje) misli* 'biti tiho o svojih mislih': »Bil sem sam, **zaklepal sem verno svoje misli**, ne da bil bi jih razodel še ogledalu ne.«
- *zaklepati se v (svoje) puste misli* 'trmasto vztrajati pri svojih pustih mislih': »Ničesar nisi videl, nikogar nisi ljubil, nisi živel; samopašen **si se bil zaklepal v svoje puste misli!**«
- *vkovati (misli) v besede* 'izraziti misli z besedami': »Vsaka misel je kot blisk iz večnosti, je hči in mati legijonov. Če si jo za silo **vkopal v besedo**, še legijone vkuj!«
- *upreti besede (komu)* 'nezmožnost izreka besede': »Kadar sem spoznal, da moram o svoji mladosti spoštljivo govoriti, kdor se noče zaničevati sam, je bilo delo težko, se mi je **beseda uprla**.

³⁷ Skup je stalna besedna zveza, v kateri je ena od besed pomenskosestavinsko predvidljiva, druga pa dobi nove metaforične ali metonimične pomenske sestavine. Sklop je stalna besedna zveza, v kateri sta obe skupini pomenskih sestavin izrazno neprekrivni z besedami iz besedne zveze, vendar pa je ohranjena asociativna pot med motivirajočim in motiviranim pomenim (Vidovič Muha 1988: 83–91).

³⁸ Besedno zvezo bi lahko definirala tudi kot metonimijo z metaforo, saj jedro besedne zveze '**smrt**' lahko označuje mrtvega človeka, hišo, kjer so mrtvi ljudje.

- *tleskati ob **dlani*** 'ploskati/udarjati z dlanjo ob dlan : »Ozrl sem se preplašen po ljudeh, ki so stali v črnih gručah tam spodaj ter **tleskali ob dlani**.«
- **želja**
 - *ležati na **duši*** (*želja po odpuščanju in tolažbi*)³⁹ 'zelo si želeli odpuščanja in tolažbe/čutiti močno željo po odpuščanju in tolažbi': »Ves tisti čas, vse tiste žalostne, zbegane poslednje dni, polne nemira in zastrte bojazni, **je ležala na moji duši koprneča želja po odpuščanju**, po tolažbi, po ljubeznivih besedah.«

Glagoli v metaforičnem pomenu označujejo abstraktno, razen v primeru 'tleskati ob **dlani**', kjer gre za konkretno. V motivirajočem pomenu označujejo konkretno.

b) Nosilec metaforičnega pomena je **določilo**. V samostalniški besedni zvezi je nosilec prenesenega pomena levi prilastek; mesto prilastka zapolnjuje pridevnik. Tovrstnih leksemov je 27. Motivirajoči in motivirani pomen določila v samostalniški besedni zvezi povezujejo

- **stanje**
 - *bistre **oči*** 'oči, ki gledajo jasno, kot bi bile bistre': »Jaz pa sem imel **bistre**, vsega lepega željne **oči** in imel sem bogate sanje.«
 - *razžarele **oči*** 'zelo bleščeče oči': »Po beli stezi, posuti ne s peskom, temveč gorečimi biseri, je počasi prihajala ženska, tudi sama vsa belo goreča, kakor, da bi luč ne sijala nanjo od nebes, temveč od samih njenih lic, iz **razžarelih oči**, od belega slamnika in od metuljnega oblačila.«
 - *zastrte **oči***⁴⁰ 'oči, skozi katere nočeš ali ne moreš videti': »Saj so tisti ljudje, tu pred menoj so, vse krog mene hodijo, govore in ljubijo; le te moje **zastrte oči** ne vidijo, le ta moja blodnja pamet jih spoznati ne more!«
 - *rosne **oči*** 'oči, ki so napolnjene s tekočino (solzami)': »Ustnice so stisnjene, tenka grba je med obrvmi, rjave in **rosne oči** gledajo zamišljeno.«
 - *objokane **oči*** 'oči, ki kažejo posledice, sledove solz, jokanja': »Legel sem v rosno travo, gledal v zvezde, ki so mi, bele in vesele, čudežno poplesavale pred **objokanimi očmi**.«
- **barva**
 - *bela **roka*** 'roka, ki je svetle barve': »Iztegnil je **belo roko** in šel sem ihteč.«

³⁹ Besedno zvezo bi lahko definirala tudi kot metaforo z metonimijo, kjer je jedro metaforično, določilo pa metonimično, saj se '**duša**' lahko pojavlja tudi v pomenu 'človeka', in sicer *ležati v človeku/duši človeka*.

⁴⁰ Besedno zvezo bi lahko definirala tudi kot metonimijo z metaforo, saj jedro besedne zveze '**oči**' lahko označuje ne samo oči, ampak tudi pogled 'zastrt pogled'.

- *bela lica* 'lica, ki so angelske, nadzemeljske bele barve': »... stoji pred mano, še ob spominu trepetajočim, nadzemeljsko lep obraz, stoji ženska. Črno je oblečena; **bela**, ozka **lica** so prežeta s svetlobo in toploto.«
- *gola lica* 'lica, na katerih ni nič, jih nič ne prekriva': »Odprite vizir – kri je že črna in trda, na **golih licih** pa se še niso posušile solze!«
- *rumena lica* 'lica, ki so nezdrave, rumene barve': »**Lica** so bila **rumena** in zgrbljena, kakor usnjata.«
- *črna (trda) kri* 'kri, ki je že zastarela in je zato postala črna': »Odprite vezir – **kri** je že **črna** in trda, na golih licih pa se še niso posušile solze!«
- **lastnost**
 - *voščene roke* 'roke, ki so na pogled ali otip kot vosek': »Tenke **voščene roke** so mirno ležale na rdeči odejici.«
 - *testena lica* 'lica, ki so po obliki in barvi podobna testu': »Visok in rejen je bil, zelo gosposko oblečen, čisto belih, **testenih lic**, na mehkem nosu zlate naočnike.
 - *vroča lica* 'lica, pri katerih zaradi telesnega napora pride do večjega dotoka krvi v žile': »Prenašal sem debelo in težko evangelijsko knjigo. Pot mi je lil curkoma po **vročih licih**; truden nisem bil toliko, toda lačen.«
 - *stisnjene ustnice* 'usta, pri katerih sta spodnja in zgornja ustnica popolnoma skupaj': »**Ustnice** so **stisnjene**, tenka grba je med obrvmi, rjave in rosne oči gledajo zamišljeno.«
 - *splahnele ustnice* 'ustnice, ki so po obsegu postale manjše': »Ležal je na visoki postelji siv in trd, črne muhe so mu sedle na oči, na **splahnele ustnice**.«
 - *vroča ustna*⁴¹ 'ustnice, ki zaradi napora postanejo vroče': »Mislil sem na pesem; ne slišal ne razumel nisem nobene tistih suhih, čudno smolastih besed, ki so prihajale čisto ponevedoma iz grla preko **vročih usten**.«
 - *sladke besede* 'prijetne besede, besede, ki se jih da poslušati': »Tako govore tisti belo goreči ljudje, ki se poljubujejo na bisernih stezah in v skritih sencah. Tako vzdihujejo. Ali čemu vzdihujejo, ko so vsi v belih oblačilih paradiža, in kako je mogoče, da to svoje vzdihovanje vežejo v tako **sladke besede**?«
 - *trde besede* 'besede, ki ne vsebujejo prijaznosti, naklonjenosti': »Same **trde**, človeku nerazumljive **besede** so tam in velike črne, na črno tablo zapisane.«

⁴¹ **Ustna** so v tem primeru sinonim za ustnice.

- *suhe* **besede** 'besede, ki so izgovorjene monotono, brez čustev': »Mislil nisem na pesem; ne slišal ne razumel nisem nobenih tistih **suih besed**, ki so prihajale čisto ponevedoma iz grla preko vročih usten.«
- *hudodelske* **besede** 'slabšalne, slabonamerne besede': »Sklonil sem se kakor pod udarcem; ko sem se ozrl plah, ni bilo nikogar, da bi bil izpregovoril tiste **hudodelske besede**. Šel sem dalje, po klancu navzdol;«
- *tihe* **sanje** 'okolici skrite sanje': »Ob vročih poletnih dneh, ko Močilnik usahne, ko je temno Retovje skoraj prazno in ko mila zelena Ljubija sanja svoje **tihe sanje** globoko pod vrbami, upada Ljubljanka za cel seženj in ošabna Vrhničanka je samo še potok.«
- *motne* **sanje** 'sanje, ki se jih ne spomniš jasno; s to prisposodbo opiše dogodek noči': »Vse, kar se je zgodilo tisto noč, mi je daljno, so **motne sanje**.«
- *mlade* **sanje** 'sanje iz mladih let': »Najlepša podoba mojih **mladih sanj** je bila Ljubljana.«
- *bogate* **sanje** 'sanje, ki vsebujejo kaj lepega, pozitivnega, željnega': »Takrat smo živeli ob koruznem močniku; jaz sem imel bistre, vsega lepega željne oči in imel sem **bogate sanje**.«
- *pisane* **sanje** 'pestre, raznolike sanje': »Bela cesta, polje in gozd, skriti lazi in dremotni gaji – tam je življenje, posuto s **pisanimi sanjami**, kakor loka s cvetjem.«
- *svetle* **sanje** 'sanje, ki so pozitivne, lepe, kot je pozitivna svetla barva': »Spomnim se na stari dom, na zgodnjo mladost, na to prelepo, vso s **svetlimi sanjami** prepreženo; in takoj se zamislim na peč.«
- **povezanost z abstraktnim**
 - *nadzemeljski* **obraz** 'obraz, ki je lep kot nekaj nezemeljskega': »Komaj zaslišim tisto pesem, stoji pred mano, še ob spominu trepetajočim, **nadzemeljsko** lepim **obrazom**, stoji ženska.«

Določila v metaforičnem pomenu pri skupinah stanja (**oči**), barve in lastnosti (**roke, lica, ustnice, ustna**) označujejo konkretno, v skupinah lastnosti (**sanje, besede**) ter povezanosti z abstraktnim pa abstraktno.

V glagolski zvezi je določilo v vlogi prislovnega določila. Glagol je rabljen v osnovnem pomenu, gre pa za 3 lekseme. Motivirajoči in motivirani pomen prislovnega določila glagolske zveze povezuje

- **stanje**
 - *boleti do **krvi*** 'boleti močno, tako kot bolijo hude krvave rane': »Spoznanje hvaležnosti me je **bolelo do krvi**, ali ob tisti bolečini se mi je streslo vse telo v sladkem drgetu.«
- **lastnost**
 - *od **srca** imeti rad* 'imeti zelo/neizmerno/močno rad', zato tudi *iz vsega srca imeti rad*: »**Iz vsega srca rad** sem imel Krista, brez strahu in bolečine bi se dal bičati namesto njega.«, »Če bi se pogovarjal z njim doma ali na cesti, bi ga imel najbrž rad **od srca rad**.«

Glagol 'boleti' v metaforičnem pomenu in motivirajočem pomenu označuje konkretno, glagol 'imeti rad' pa v obeh pomenih abstraktno.

3.3.2.1.2 Sklopi z metaforičnim pomenom

a) V sklopih je metaforična cela besedna zveza. Določilo in jedro sta metafori, ki lahko tvorita tudi frazem. Gre za samostalniške besedne zveze, teh leksemov je 6. Vsebinske lastnosti, ki povezujejo osnovni in sekundarni pomen samostalniške zveze tega tipa, so

- **lastnost**
 - *mlado **sonce*** 'v pomenu otroka, skupna lastnost je mladost': »Vsaka mladost je polna sreče in radosti ... ali težko je tako pogledati nanjo ... Nenadoma se razmakne, se v nič raztopi megleni zastor in zasmeje se **mlado sonce**, vse ljubezni in hvaležnosti vredno.«
 - *šumeče **sonce*** 'veselje/radoživost, kot da vse šumi od veselja': »Pogovarjali smo se o drugi veliki noči, o tisti, ki je bila polna **šumečega sonca**, prešernega smeha, potrkavanja zvonov.«
 - *kaplja (njegove) **krvi*** 'del človeka samega, njegovega razmišljanja, čustev': »Odgovor na taka vprašanja je lahek, vesel pa ni: novelist ne more pisati o svojem življenju. Če je kaj prida, je vsaka novela kos njega samega, **kaplja njegove krvi**, poteza na njegovi podobi.«
- **podobnost**
 - *gorka **kri*** 'intenzivna čustva': »In sin je spoznal, da se je bila prelila **gorka kri** očetova do zadnje kaplje na brezčuten kamen.«

- *tiho obličje* 'obraz, ki ne izraža čustev': »Otrok, pomisli: prebrati si moral abecednik smrti od začetka do konca, zato da bi bil vreden visoke šole, zato da si brez strahu pogledal svoji materi v **tiho obličje**! Ne toži, milost ti je bila dana!«
- **povezanost z abstraktnim**
 - *nebeško sonce* 'želje/sanje, ki so neuresničljive, nedosegljive': »Ni treba, da bi sanjal o samem **nebeškemu soncu** – sonce mu je lojeva sveča, mu je dremotna lučka pred podobo Matere Božje.«

Določila v metaforičnem pomenu označujejo abstraktno.

b) Gre za glagolske besedne zveze, kjer sta nosilca metaforičnega pomena glagol in samostalniki, pri čemer samostalniki lahko nastopa v vlogi predmeta ali prislovnega določila. Lahko pa se v zvezah pojavlja tudi v vlogi osebek, kar pomeni, da je zveza osebkov stavčna. Tovrstnih leksemov je 35, kar je največ. Vsebinske lastnosti, ki povezujejo motivirajoči in motivirani pomen glagolske zveze tega tipa, so

- **spreminjanje stanja**
 - *je šel mraz od **lic** do **nog*** 'občutiti velik strah': »Drugi so strmeli z velikimi očmi in odprtimi usti, sestra Lina je gledala v tla in je podrsavala z nogo, meni **je šel mraz od lic do nog** in spet nazaj, počasi in težko;«
 - *so strmeli z velikimi **očmi** in odprtimi **usti*** 'gledati začudeno, osuplo, lahko z odprtimi usti in ': »Drugi **so strmeli z velikimi očmi in odprtimi usti**.«
 - *mi je ležal kamen na **srcu*** 'občutiti hudo krivdo'⁴²: »Mati je koruzni močnik, od dne do dne, od tedna do tedna; ... In jaz jem dateljne! Za groš dateljnov, teh rumenih cukrenih! **Na srcu mi je ležal kamen**; in še solz je bilo sram, da bi mi segle v oči.«
 - *ležala mi je gora na **duši*** 'občutiti hudo krivdo, greh'⁴³: »In ves čas sem molil v splašenih mislih: »O gospod ... o gospod!« In ves čas mi **je ležala gora na duši**: »Storil si božji rop, zavržen si!«
 - *v **želodcu** mi je ležalo* 'biti živčen, kar se občuti kot neprijeten občutek v želodcu': »Položil sem knjigo na okno, ves truden od nemira, bolan od pričakovanj. Ustne so mi bile suhe, **v želodcu** mi je **ležalo** kakor kamen; pa nisem bil ne lačen ne žejen.«

⁴² *Mi je ležal je kamen na **srcu*** je lahko sopomenka metafori *ležala mi je gora na **duši*** ter zagledati črne pege na svoji **duši**.

⁴³ *Ležala mi je gora na **duši*** je lahko sopomenka metafori *mi je ležal kamen na **srcu*** in zagledati črne pege na svoji **duši**.

- v **srcu** je bila misel 'ne izražati misli': »Bose noge so se nam udirale v blato, tresli smo se od mraza, težko smo nosili polne malhe; ali **v srcu je bila misel**: »V Ljubljano, naravnost v to luč, za zmerom!«
- *nekaj mi je še na srcu* 'težiti nekaj, čutiti skrbi': »Le **nekaj mi je še na srcu**. Nekdo je rekel, da si pišem nekrolog, nekdo drug pa mi je kar očital, da si pojem slovo še ob živemu telesu.«
- *razmahnilo se je v prsih* 'občutiti neizmerno srečo, veselje v predelu prsne votline, kjer so tudi organi čustvovanja': »Najlepša podoba mojih mladih sanj je bila Ljubljana. Vse se je **razmahnilo**, vse na široko **razmahnilo v prsih**, kadar sem pomisli nanjo.«
- *dušo mi je (s trdo silo) potisnilo k tlom* 'zatreti čustva na silo': »V onih časih se je zgodilo z menoj nekaj neznanega, kar mi je **dušo s trdo silo potisnilo k tlom**. Zapazil sem, da so moje sestre tudi ženske;«
- *zagleda črne pege na svoji duši* 'občutiti greh, krivdo'⁴⁴: »Svoje najbližje, ki sem jih do tega hipa komaj zdaleč poznal, sem ugledal nenadoma v topli, jasni, ljubeznivi luči, da bi jih po vrsti objel in poljubil ter jih prosil odpuščanja. Šele ob žaru ljubezni **zagleda** človek mnogoštevilne **črne pege na svoji duši**.«
- *preoblekel sem bil kožo in misli in srce* 'se popolnoma spremeniti z dušo in telesom': »Sam sebi sem bil tuj in grd, kakor da sem bil še **kožo in misli in srce preoblekel**.«
- *vera je vzknila v srcu* 'spoznati vero': »Posebna je bila naša **vera**, nikjer priučena, od nikogar zaukazana; čisto ponevedoma je bila od vsega začetka samovoljno **vzknila v srcu** ter ga vsega prepojila.«
- *na srca je legla mrka utrujenost* 'postati hudo utrujen': »Rumene luže so se nabirale na poti, zrak je bil poln vlage in plesnobe, **na srca je legla mrka utrujenost**, molčali smo. Ne vemo, kako dolgo smo romali.«

○ dejanje

- *udarilo me je (trdo) na srce* 'spoznati nekaj'⁴⁵: »Spreletel me je mrzel strah, **udarilo me je trdo na srce**, da sem neveren, nevreden, zavržen od začetka in vekomaj.«
- *zganilo se je v srcu* 'spoznati/občutiti kaj'⁴⁶: »Še pozno, ko me je bila že vsega opredla tuja učenost, ko se mi je bilo srce že vse razbolelo od soparnega spoznanja, se je mnogokrat **zganilo v srcu**, kakor neizrekljivo sladek in gorek spomin, kakor tiha otroška molitev.«

⁴⁴ *Zagleda črne pege na svoji duši* je lahko sopomenka metafori *mi je ležal kamen na srcu* in *ležala mi je gora na duši*.

⁴⁵ *Udarilo me je (trdo) na srce* je lahko sopomenka metafori *zganilo se je v srcu*.

⁴⁶ *Zganilo se je v srcu* je lahko sopomenka metafori *udarilo me je (trdo) na srce*.

- *prepojila srce* 'prevzeti/popolnoma se predati nečemu': »Posebna je bila naša vera, nikjer priučena, od nikogar zaukazana; čisto ponevedoma je bila od vsega začetka vzknila v **srcu** ter ga vsega **prepojila**.
- *vsadil v srce* 'zapomniti si nekaj za zmerom': »Kajti vse drugo je bila moja edina in prava pesem, ki jo je bil nebeški Bog od vsega začetka **vsadil** v moje **srce** in v srce vsakega človeka.«
- *presunili srce* 'popolnoma se predati čemu': »Bližji so mi bili ti zvončki, ali božali so le uho, **srca niso presunili**, čeprav se jim je željno odpiralo na stežaj.«
- *odgovarjalo bi srce* 'povedati tisto, kar čutiš': »Rado bi jim bilo **odgovarjalo srce** v razločnih, ljubeznivih besedah; ali moglo ni tedaj; ni moglo kasneje in nikoli ne bo.«
- *planili so mi (grehi) na srce* 'nenadoma se začeti zavedati svojih grehov': »**Planili so mi na srce grehi**, ki se jih prej nisem zavedal, ki so se mi zdele zgolj prešerne šale, vesele zabavljičice.«
- *kljuval (grenak očitek) v srcu* 'povzročati neprijeten občutek': »Izpovej se še tako vestno in verno, zmerom ti bo v **srcu kljuval grenki očitek**, da si bil sila važnega pozabil povedati;«
- *razgalili dušo (pred svetom)* 'povedati vse svoje najgloblje, skrivnosti, lastnosti, čustva': »Bilo pa bi treba nadčloveške moči, nadčloveškega samospoznanja, bi bilo treba neusmiljenja do sebe, do človeka do celega **razgalil** svojo **dušo pred svetom**, da bi jo pokazal v nežni rasti, razkril v najtanjši korenine svojega bitja, otipal brez sramu in brez strahu vse zgodnje kali poznejših zmot in grehov.«
- *segale so v dno trepetajoče duše* 'doživljati nekaj zelo intenzivno': »Ne od kora, iz daljnodaljnih krajev, iz samega paradiža so se glasile svete božične pesmi; omamljive dišave **so segale v dno trepetajoče duše**;«
- *razgledam se po prostornih poljanah svoje duše* 'spoznati/odkriti svoja čustva': »Nikakor ne zato, da bi se razkazoval po vlačugovsko, tudi zato ne, da bi pisal povesti ljudem v poduk in zabavo, temveč edinole, da se **razgledam sam po prostornih poljanah svoje duše**.«
- *udarilo na dušo* 'spoznati nekaj zelo neprijetnega': »In nikoli dotlej mi ni **udarilo na dušo** s tako trdo, neusmiljeno silo, da sem zavržen grešnik.«
- *orosile so se mi oči* 'zajokati': »Tudi meni se je zgodilo, da so se mi ponevedoma **orosile oči** ob spominu na zdavnaj minule čase, na obraze, ki jih ni več, na kraje, ki so mi bili dragi.«

- *prepojil mi je bil srce in dušo* (z omamnim vonjem po žlahtnem kadilu) 'prevzeti me vonj po žlahtnem kadilu': »Še zdaj se mi zdi, kakor da mi je bil **prepojil srce in dušo tisti omamni vonj po žlahtnem kadilu.**«
- *vidi mu globoko v oči* 'razumeti nekaj/nekoga': »Ob uri slovesa spozna človek človeka, **vidi mu globoko v oči**, kakor nikoli poprej.«
- *spravil v grlo* 'težko pogoltniti nekaj': »Hostija se je prijala zob in neba, trgal sem jo s suhim jezikom, da bi jo **spravil v grlo**, ki je bilo tesno, kakor zaklenjeno.«
- *cveto spomini* 'živo se spominjati': »Če hodiš po cesti, po kateri si romal pred zdavnjimi leti, še v zgodnji mladosti, **cveto** ob vsi poti **spomini**, tako živi, da se nekdanja ura ponevedoma zlije z zdanjjo;«
- **lastnost**
 - *s poštenimi očmi* gledaš 'biti objektivni': »**S poštenimi očmi gledaš** na svoje življenje, rad bi ga pregledal in prevozil do zadnje štacije.
- **stanje**
 - *bil sem z vsem srcem* (za nekoga) 'biti popolnoma brez dvoma za koga': »Ko sem prebral povest o pridnem Janezku in hudobnemu Mihcu, **sem bil z vsem srcem** za Mihca; bil je fant, Janezek pa mevža.«
 - *biti v lica bel in trd* 'biti mrtev, kar se na zunanji podobi kaže s trdimi in belimi lici': »Znanec mi je pravil, kdaj in kako je bil spoznal očeta. Ob mrtvaški postelji. Oče je ležal tam, črno oblečen, v **lica bel in trd** ali nenavadno lep, ves pomlajen.«
 - *bil v lica bled in trd* 'biti prestrašen': »Sklonil se je sin k očetu in v tistem trenutku je **bil v lica** prav tako **trd in bled.**«

Glagoli v metaforičnem pomenu v večini primerov označujejo abstraktno, razen v primerih, kot so 'je šel mraz od **lic** do **nog**', 'so strmeli z velikimi **očmi** in odprtimi **usti**', 'v **želodcu** mi je ležalo', 'orosile **oči**', 'spravil v **grlo**', 'bil v **lica** bel in trd', kjer gre za konkretno.

V tej skupini se pojavljajo besedne zveze, ki bi jih lahko uvrstila tudi med metaforo z metonimijo, če jih obravnavam kot dele besedne zveze, pri čemer je potem jedro metaforično, določilo pa metonimično. Gre predvsem za leksema '**srce**' in '**duša**', v večini primerov pa se pojavljata kot prislovna določila kraja, v metonimičnem pomenu pa gre za del telesa – človek. To so sledeči metaforični sklopi: 'ležala mi je gora na **duši**', 'v **srcu** je bila misel', 'nekaj mi je še na **srcu**', 'vzklila v **srcu**', 'legla je na **srcu** mrka utrujenost', 'zganilo v

srcu', 'vsadil v **srce**', 'presunil **srce**', 'odgovarjalo bi **srce**', 'kljuval v **srcu**', 'segale so v dno trepetajoče **duše**'.

3.3.2.1.3 Motivirajoči in motivirani pomen leksema

Med večbesednimi leksemi (metaforično in metonimično rabljenimi) je tudi nekaj takih, kjer je mogoče najprej razumeti osnovni pomen leksema, šele nato pa metaforični ali metonimični. Takih leksemov je 7.

- *prerezati **srce*** 'narediti tako, da je srce iz dveh delov' → P^{mf} 'občutiti hudo čustveno bolečino': »Ko me je pogledala z objokanimi očmi, zapaljenimi očmi, mi je **prerezal srce** oster nož naravnost počez.«
- *razbolelo **srce*** 'srce, ki ni zdravo' → P^{mf} 'negativna, žalostna čustva': »Še pozno, ko me je bila že vsega opredla tuja učenost, ko se mi je bilo **srce** že vse **razbolelo** od soparnega spoznanja, se je mnogokdaj zganilo v srcu, kakor neizrekljivo sladek in gorek spomin, kakor tiha otroška molitev.«
- *šibiti **kolena*** 'upogibati se, kriviti kolena' → P^{mf} 'biti strah': »Bali smo se nadučitelja. Visoko rejen je bil ... najbolj strašen pa je bil njegov glas: sladek je bil, spolzek in mil, človeku pa so se **šibila kolena** pod vsako besedo.«
- *suhe **ustnice*** 'ustnice, ki niso mokre' → P^{mf} 'težko izrekljive besede': »Iz mojega presekanega srca ni bilo besede, komaj da je nepreklicno šinila preko **suhih ustnic**.«
- *božati **uho*** 'nežno premikati roko po ušesu' → P^{mf} 'poslušati prijetne besede': »Bližje so mi bili ti zvončki, ali **božali so** le **uho**, srca niso presunili, čeprav se jim je željno odpiralo na stežaj.«
- *slepe **oči*** 'oči, ki niso sposobne zaznavati svetlobe, barv' → P^{mf} 'negativna, boleča čustva': »Sestra Lina je bila natihoma smuknila iz izbe; jaz edini sem jo videl, kljub omotici in od bolečine **slepim očem**.«
- *suh **jezik*** 'jezik, ki ni prepojen s slino' → P^{mf} 'suha usta': »Hostija se je prijela zob in neba, trgal sem jo s **suhim jezikom**, da bi jo spravil v grlo, ki je bilo tesno, kakor zaklenjeno.«

3.3.2.2 Metonimični večbesedni leksemi

Takih leksemov je 20.

○ čutilo – zaznavanje s čutilom

- *očem, ki jih iščejo* 'kdo išče s pogledom': »Kakšna čuda prečudna hrana ta goli, posušeni prod! **Očem, ki jih iščejo**, srcem, ki verujejo vanje, se kažejo čuda ob vsakem pogledu, ob vsakem koraku.«
- *zamišljene oči* 'pogled, ki izraža zamišljenost': »Pogledala me je z **zamišljenimi očmi** in je rekla: »Ko bi zdajle imela tisti pehar!«
- *motno oko* 'nejasen/moten pogled': »Ozre se na siromašno zibel v kotu in **oko mu je motno**, senca gre preko srca.«
- *oko se mi je privadilo v mraku* 'gledati v mraku': »Potrpi malo, da izpregledaš!« je svetovala dalje. Ali še preden **se mi je oko privadilo mraku**, je šepnila strahoma: »Beži!«
- *rjava punčica* 'pogled': »Desno oko je bilo zatisnjeno, levo napol odprto; skozi špranjo, izpod gostih črnih vejic je gledal obli rob **rjave punčice**, gledal živo in naravnost v vsakogar, kdorkoli je stopil v izbo in kjerkoli je stal.«
- *povesiti oči* 'pogledati navzdol': »Če hočeš biti tako odkritosrčen, da ne bi **povesil oči** pred samim Bogom, boš pisal do groba zgodovino tistega dne.«
- *hladne oči* 'hladen pogled z očmi, ki ne izražajo čustev': »Ako v poznih letih in grenkih urah pogleda človek nanjo s tujimi, **hladnimi očmi**, se mu zdi morda nevesela, kelih krivičnega trpljenja in prezgodnjega spoznanja.«
- *zasenčiti oči z dlanjo* 'narediti z dlanjo pogledu senco': »**Zasenčil sem oči z dlanjo** in pogledal onkraj širokih voda, v migljajoči sijaj.«

○ del telesa – dejavnost, ki je opravljena s tem delom telesa

- *kam bi posegla ta uboga roka* 'kdo bi kaj vzel': »Človek, poželi si, vzemi! Pomaranče, rumene in sočne, kakor o veliki noči; piškoti, bonboni vseh sort, beli, rumeni, rdeči – **kam bi posegla ta uboga roka?**«
- *solz je bilo sram, da bi mi segle v oči* 'kdo ni upal zajokati od sramu': »Na srcu mi je ležal težak kamen; težak in je bil in strašen; in še **solz je bilo sram, da bi mi segle v oči**.«
- *biti predaleč za te uboge noge* 'biti predaleč, da bi šel': »Saj so tisti ljudje, tu pred menoj so, vse krog mene hodijo, govore in ljubijo ... le daleč je, predaleč za te **uboge noge**, ki ne smejo nikamor!«

- **ustnice** govore 'kdo govori': »Sredi med nami je sedel sam angel božji ter nam pripovedoval o lepotah paradiža; nam pa se je zdelo, da **govore** naše plahe **ustnice**.«
- **usmiljena roka** 'človek, ki opravi dobra dejanja': »Voznik je bil drobnikast, zmerom v dve gubi sključen, hudo godrnjav; rekli so Striček. Če je umrl, mu zlij **usmiljena roka** ob vsaki sedmini čašo vina na grob!«
- **del telesa – človek**
 - **klanjati se od ust do ust** 'klanjati se od človeka do človeka': »Tedaj sem zagledal kaplana čisto blizu, spremenjenega, neznanega ... **klanjal** se je globoko in počasi **od ust do ust**.
 - **živo lice** 'človek': »Kar sem pogledal, česar sem se domislil, je zadobilo vse novo, **živo lice**, je govorilo z menoj vse drugače, vse bolj razločno.«
 - **koprneča, ponosna duša** 'ponosen, koprneč človek': »**Duša** se ti je bila **koprneča, ponosna in pogumna** vzdignila do bleščečega vrha gore; ko zaslišiš zvonki ukaz: »Pojdi!« Omahneš in trepečeš: »Kaj že?«
 - **srca, ki verujejo** 'verni ljudje/ljudje, ki verujejo': »Kakšna čuda prečudna hrana ta goli, posušeni prod! Očem, ki jih iščejo, **srcem, ki verujejo** vanje, se kažejo čuda ob vsakem pogledu, ob vsakem koraku!«
 - **mlade oči** 'mlad človek': »Ko se je tretjikrat prikazala smrt mojim **mladim očem**, me je presunila z neizrekljivo grozo.«
- **del telesa – celota**
 - **(izklesati svoje) lice** 'izklesati sebe': »Izkleši umetnik še svoje **lice**!«
 - **pogledati v lice** 'pogledati nekomu v obraz': »Na predvečer moje selitve v Ljubljano je stopila mati čez prag in mi **je pogledala v lice**; v tistem samem pogledu sem spoznal njo, ves svoj dom in svoje življenje od rojstva.«

3.3.3 Stavčna metaforika

Iz zbirke črtic so razčlenjeni pomenski prenosi tudi z vidika stavčnočlenskih vlog – osebk, predmeta in prislovnega določila, ki s povedkom tvorijo metaforični stavek. Izbrani leksemi so ločeni na več skupin, kot rečeno, glede na to, ali v metaforičnem stavku opravljajo osebkovo, predmetno ali prislovnodoločilno funkcijo.

3.3.3.1 Leksemi v funkciji osebk

Oko, smrt, srce, sanje, hrepenenje se velikokrat pojavljajo kot osebek v stavkih z metaforičnim pomenom, pri čemer izražajo vršilca dejanja ali nosilca stanja, zato so tudi pogosto personificirani. Povedek, ki je v prisojevalnem razmerju z osebkom, lahko poimenuje

o **dejanje, stanje, značilno za človeka**

- *Sedela je **smrt** (za pečjo)* 'mrtev človek v izbi' – '**smrt**' nastopa v funkciji osebk, opravlja pa dejanje, značilno za človeka 'sedeti' (Č+). Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**smrt**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'mrtvega človeka': »Umrl je stari oče. Ležal je na visoki postelji siv in trd ... Sedela je **smrt** za pečjo ... Mrtvec mi je bil napoti; povsod sem ga videl, prerekal sem se z njim, kakor je bil trd in tih; nazadnje sem se skrtil v tesno sosedovo kamrico.«
- ***Oko mojega spomina** seže daleč* 'spominjati se preteklosti izpred mnogih let' – '**oko**' nastopa v funkciji osebk in skupaj z desnim določilom (oko mojega spomina) tvori samostalniško zvezo, ki izraža svojino. SBZ opravlja dejanje, značilno za roko kot del človeškega telesa 'seči' (Č+): »**Oko** mojega spomina seže daleč, prav do tretjega leta moje dobe. Pogorela nam je hiša in obubožali smo docela.«
- *Tiho gre **smrt*** 'umirati počasi' – '**smrt**' nastopa v funkciji osebk, opravlja pa dejanje, značilno za človeka 'iti (tiho)' (Č+): »Zgrudil se je lep konj, kakor pod neusmiljenim udarcem, še je sunkoma zaokrenil glavo in se ni več ganil. Tekel sem domov trepetajoč, ihteč ... Tiho gre **smrt**, tiho gre dekla božja.«
- *Ko se je tretjokrat prikazala **smrt** mojim mladim očem, me je presunila z neizrekljivo grozo* 'videti umirati nekoga ali nekaj' – v odvisniku '**smrt**' nastopa v funkciji osebk in opravlja dejanje, značilno za človeka 'prikazati se' (Č+), v glavnem stavku pa osebek razberemo iz osebnosti glagolske oblike (me je presunila). Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**smrt**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'mrtve oziroma umirajoče živali': »Ko se je tretjokrat prikazala **smrt** mojim mladim očem, me je presunila z neizrekljivo grozo. Na cesarski cesti se je bil splašil konj; penil se je, bušil ...«
- *(Kadar jih nisem klical), so potrkale same **sanje** na trepalnice* 'začeti sanjati' – '**sanje**' v glavnem stavku nastopajo v funkciji osebk in opravlja dejanje, značilno za človeka 'trkati' (Č+): »Vedel sem, da bo treba zgodaj vstati, zato sem zatisnil oči, da bi

zaspal. Kadar jih nisem klical, so potrkale **sanje** same na trepalnice in toliko ji je bilo, da sem izbiral med najslajšimi.«

- **Srce** (samo pa) ne odpusti nikoli in ničesar 'večni občutek krivde za določen greh' – '**srce**' nastopa v funkciji osebkca in opravlja dejanje, značilno za človeka 'odpuščati' (Č+). Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**srce**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'človeka, ki ne odpušča': »Spovednik odpušča grehe in daje obveze, **srce** samo pa ne odpusti nikoli, pozna edinole v nebo vpijajoče grehe, »ki ne bodo odpuščeni ne na tem in ne na onem svetu.«
- **Srce** ima (svoj poseben) katekizem 'človek občuti krivdo za grehe, ki jih v katekizmu ni' – '**srce**' nastopa v vlogi osebkca in je nosilec stanja, ki je značilen za človeka 'imeti nekaj' (Č+). Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**srce**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'človeka': »**Srce** ima svoj poseben katekizem; kar je v šoli in v cerkvi smrtni greh, je v srcu vesela prigoda; toda smrtnih grešnikov, ki jih verno zapisuje srce, ni v šolskem katekizmu.«
- **Srce** ga ni zapisalo 'ne občutiti greha ob določeni stvari' – '**srce**' nastopa v funkciji osebkca, opravlja pa dejanje, značilno za človeka 'zapisati' (Č+). Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**srce**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'človeka, ki ne občuti greha': »Pil sem v zakristiji mašno vino iz keliha; to ni bil greh, **srce** ga ni zapisalo.«
- Čisto sam in na skrivaj sem vedel, da se je bila moja **duša**, ki so ji odprte ceste na vse strani, do kraja sveta, samovoljno preselila v Ljubljano in da je tam živela svoje posebno življenje 'močno hrepeneti po Ljubljani in sanjati o življenju v njej' – '**duša**' nastopa v funkciji osebkca, opravlja pa dejanje, značilno za človeka 'preseliti', 'živeti' (Č+).
- **Roka božja** piše sproti povest človeka, kleše jo v kamen 'človekovo življenje določa usoda' – '**roka**' nastopa v funkciji osebkca in skupaj z desnim določilom (božja) tvori samostalniško besedno zvezo, ki izraža svojino. Opravlja funkcijo, ki je značilna za samo roko kot del človeškega telesa 'pisati', 'klesati', zato gre v tem primeru za metonimijo.
- **Hrepenenje** mi je zagrenilo srce 'postati tuj zaradi neuresničenih želja' – **hrepenenje** nastopa v funkciji osebkca in opravlja vlogo nosilca dejanja 'zagreniti': »**Hrepenenje**

mi je zagrenilo srce, napolnilo ga je z zlaganim bogastvom, s cekini ... Zamrzelo mi je življenje, kakor je bilo; nikogar več nisem maral ne matere, ne očeta, ne bratov, ne sester;«

- ***Spomin** umolkne* 'ne spominjati se več' – '**spomin**' nastopa v funkciji osebk in opravlja vlogo nosilca dejanja 'umolkniti' (Č+): »Prikaže pa se nenadoma mati, čisto majhna, čisto drobna, nič preplašena ... **Spomin** umolkne, pa se oglasi v izbi tete Micke. Izba je bila prečudno bela.«
- ***Sonce** samo se je smejalo našemu veselju* 'biti zelo vesel' – '**sonce**' nastopa v funkciji osebk in opravlja vlogo nosilca dejanja, značilnega za človeka 'smejati se' (Č+): »To so bile slavne mesarjeve klade, naša radost in naše hrepenenje. Plezali smo po njih, lovili se, prevračali se, padali; **sonce** samo se je smejalo našemu veselju.«
- *Občutilo ga je **srce** v ljubezni in koprnenju* 'občutiti nekaj zaradi hrepenenja in ljubezni' – '**srce**' nastopa v funkciji osebk in opravlja vlogo nosilca dejanja, značilnega za človeka 'občutilo' (Č+). Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**srce**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'človeka/človek ga je občutil': »In Ljubljana je v resnici bila, je živela, še prav blizu. Ob jasnih dneh sem videl njen mili, topli odsvit že z vrha Svete Trojice. Mesto samo je zakrival očem temni hrib nad Logom, občutilo ga je **srce** v ljubezni in koprnenju.«
- *In me je gledala naravnost kakor gleda sama **smrt*** – '**smrt**' nastopa v funkciji osebk in opravlja vlogo nosilca dejanja, značilnega za človeka 'gleda' (Č+): »Dolgo je stala mati na pragu, ali pa se mi je samo zdelo; in gledala me je naravnost kakor gleda sama smrt ali sam Bog.«
- *So šepetale **besede**, ki so bile tako plahe, da se niso upale klicati na glas* 'nezmožnost izreka besed zaradi hudega občutka krivde' – '**besede**' nastopajo v funkciji osebk in opravljajo dejanje, značilno za človeka 'šepetati' ter 'klicati' (Č+). Osebek dopolnjuje še prilastkov odvisnik, ki prav tako označuje značilnost človeka 'plahost' (Č+). Stavek bi pri tem lahko razumeli kot med metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**beseda**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'človeka/človek je šepetal': »Čisto na dnu je kluvalo neprestano in hitro, so šepetale **besede**, ki so bile plahe, da si niso upale klicati na glas. Če živi osat ob kolovozu, kako bi kamen ne živel?

- **lastnosti, značilne za konkretne stvari**

- *(Tukaj), v ta prelepi plamen, je zaklenjen moj **spomin*** 'dokončno se spominjati' – '**spomin**' nastopa v funkciji osebkina in je nosilec lastnosti, značilne za konkretne stvari (vrata) 'je zaklenjen' (Ž-): »Jezus! Jezus!« je kričala sestra ... Tukaj, v ta prelepi plamen je zaklenjen moj spomin; več ga ni ...
- *Pusto in težko mi je bilo **srce***. 'občutiti negativna čustva' – '**srce**' nastopa v funkciji osebkina in je nosilec lastnosti, značilne za konkretne stvari (Ž-): »Naj bi rajši šel za hlapca!« je rekel oče. Mati je molčala ... Pusto in težko mi je bilo srce.«

- **podobnost**

Pri Cankarju se velikokrat pojavljajo predstopnje metafore – primera, s primerjalnimi členi kakor, kot, podoben, pri čemer primerjalna beseda poimenuje podobnost.

- *(V mesečini je bil njen) **obraz** bel in čist, kakor od kamna* – '**obraz**' nastopa v funkciji osebkina z desnim določilom (bel, čist), ki določa lastnosti obraza, v nadaljevanju pa ga na podlagi lastnosti primerja s kamnom: »Ugledal sem mater, ki je klečala ob svoji postelji. V mesečini je bil njen **obraz** bel in čist, kakor od kamna. Tudi ona se je ozrla name.«
- ***Sonce** je sijalo milo in toplo kakor sam božji blagoslov* – '**sonce**' nastopa v funkciji osebkina in opravlja dejanje, značilno za samo sonce 'sijati', sledi mu prislovno določilo načina, celotno zvezo pa v nadaljevanju na podlagi lastnosti primerja z božjim blagoslovom;
- ***Spomin** je sladek kakor pesem* – '**spomin**' nastopa v funkciji osebkina, sledi mu povedkovo določilo, ki določa lastnost spomina, v nadaljevanju pa ga na podlagi teh lastnosti primerja s pesmijo: »Nenadoma se razmakne, se v nič raztopi megleni zastor in zasmee se mlado sonce, vse ljubezni in vse hvaležnosti vredno. **Spomin** je sladek kakor pesem.«

3.3.3.2 Leksemi v funkciji predmeta

Oko, smrt, srce, sanje, hrepenenje se velikokrat pojavljajo kot predmet v stavkih z metaforičnim pomenom, pri čemer predmet, ki mu povedek določa sklon (vezava predmeta s povedkom), lahko poimenuje

- **organe čustvovanja**

- *Hrepenenje mi je zagrenilo **srce*** 'postati zagrenjen zaradi neuresničljivih želja' – povedek 'je zagrenilo' narekuje predmet '**srce**' v tožilniku, ki skupaj z osebkom tvori

metaforični stavek: »Hrepenenje mi je zagrenilo **srce**, napolnilo ga je z zlaganim bogastvom, s cekini ... Zamrzelo mi je življenje, kakor je bilo; nikogar več nisem maral ne matere, ne očeta, ne bratov, ne sester;«

- *Mislim, da jo je bil ustanovil za človeško **dušo** sam Bog* 'vzpostaviti posebno pravico za dušo' – povedek 'mislim', narekuje predmet v tožilniku z veznikom 'da', znotraj predmeta pa tudi povedek 'ustanovil' z veznikom 'za' narekuje predmet v tožilniku '**dušo**'. Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**duša**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'človeka/za človeka': »Fantje so imeli svojo posebno pravico in postavo, nikjer priučeno, od nikogar zaukazano. Mislim, da jo je ustanovil za človeško **dušo** sam Bog.«
- ***Očem**, ki jih iščejo, **srcem**, ki verujejo vanje, se kažejo čuda* 'z iskrenostjo videti/prepoznati čudovitosti v preprostih stvareh' – povedek 'se kažejo' narekuje predmeta v dajalniku '**oči**' in '**srce**', ki ga dopolnjujeta še prilastkova odvisnika. Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksema '**oko**, **srce**' pa nastopata v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'ljudi/ljudem, ki jih iščejo, ki verujejo vanje': »Mnogokrat sem študiral v svojem življenju, ali tako bogate in koristne učenosti, kakor jo daje svojim učencem enajsta šola pod mostom, nisem zadobil nikjer in nikoli. Kakšna čudna prečudna hrana, ta goli, posušeni prod! **Očem**, ki jih iščejo, **srcem**, ki verujejo vanj se kažejo čuda ... Polomljen, star lijak, obroč kolesa, preluknjana ponev ...«

○ **dele telesa**

- *Mojo **kri** in moje solze boš večerjal* 'večerjati nekaj, kar je pridobljeno s trdom in naporom' – povedek 'boš večerjal' narekuje predmet v tožilniku 'mojo **kri**', 'moje **solze**'. Osebek pri tem prav tako razberemo iz osebne glagolske oblike, skupaj z ostalimi stavčnimi členi pa tvori metaforični stavek: »Zdaj boš večerjal!« ... Da bi vsaj ne rekla: »Zdaj boš večerjal!« Kajti rekla je s to besedo: »Večerjal boš, jaz ne bom; moja **kri** in moje **solze** boš večerjal!«
- *Kdor je umetnik, kleše v kamen od začetka do konca sam svoj **obraz*** 'dela umetnika so subjektivna, vsebujejo njegova lastna čustva in spoznanja' – povedek 'kleše' narekuje predmet v tožilniku 'obraz', ki skupaj z osebkom tvori metaforični stavek: »Objektivne umetnosti ni in je ne more biti, dokler je umetnost delo in dih človeka. Kdor je umetnik, kleše v kamen od začetka do konca sam svoj **obraz**.«

○ **dejanje, stanje, značilno za človeka**

- *Koliko **sanj** počiva v tvojem naročju* 'biti tako lep, kot so lahko lepe sanje' – povedek 'počiva' narekuje predmet v roditeljskem 'sanj', hkrati pa sanje opravljajo dejanje, značilno za človeka 'počivati' (Č+): »Pozdravljen, tihi Močilnik, ti kapelica vrhniška! Koliko **sanj** počiva v tvojem naročju! Niso pokopane, ne spe nevzбудno;«
- *Kdaj si molil zahvalno molitev, če s **srcem** ne, vsaj z **ustnicami**?* 'površno, brez iskrenosti moliti' - povedek 'si molil' skupaj z veznikom narekuje predmeta v orodniku 's **srcem**', 'z **ustnicami**'. Osebek pri tem razberemo iz osebne glagolske oblike, skupaj z ostalimi stavčnimi členi pa tvori metaforični stavek: »Tod si hodil; kadar si stopil, kamor si se ozrl, kamor si dihnul, vselej si sprejel božji dar; kdaj si molil zahvalno molitev, če s **srcem** ne, vsaj z **ustnicami**?« Očitala mi je cesta, očitala sta mi loka in potok; še na mesarjeve klade sem se spomnil in enajsto šolo pod mostom.«
- *Ko se je dramilo kraj mene že vse polno **sanj*** 'imeti v zavesti stvari, ki niso osnovane na resničnosti' – povedek 'se je dramilo' narekuje predmet v roditeljskem 'sanj', ki so nosilci lastnosti, značilne za človeka (Č+): »Jokal sem kar tako, brez razločnih misli, brez hude bolečine. Nisem še zaspal, ko se je dramilo kraj mene vse polno **sanj**.«

○ **podobnost**

- *Presekalo mi je **srce**, kakor s sekiro* 'začutiti močna negativna čustva' – povedek 'je presekalo' narekuje predmet '**srce**' v tožilniku, skupaj pa ju na podlagi lastnosti primerja z dejanjem (rezultatom dejanja) sekire: »Zahropela je živa, ozrla se proti nebu. »Zdaj moli svojo zadnjo molitev!« Presekalo mi je **srce** kakor s sekiro ... Tekel sem domov trepetajoč, ihtoč, tudi sam bi bil obležal.«

3.3.3.3 Leksemi v funkciji prislovnega določila

Oko, srce, beseda, duša se velikokrat pojavljajo kot prislovna določila v stavkih z metaforičnim pomenom, pri čemer oblika prislovnega določila ni odvisna od povedka, saj tega samo primikamo k povedku (primik prislovnega določila k povedku).

○ **organi čustvovanja kot mesto nahajanja**

- *Na vseh mojih **besedah**, na vsakem mojem nehanju je bila pega, je bil greh* 'zavedati se greha' – '**beseda**' skupaj z veznikom 'na' in levim prilastkom 'vsaki moji' zapolnjuje mesto prislovnega določila kraja, ki skupaj s povedkom in osebkom tvori metaforični stavek: »Na vseh mojih **besedah**, na vsem mojem nehanju je bila pega, je bil greh.

Časih, ko sem klečal v spovednici, nisem vedel, kaj bi povedal. Moje ravnanje se mi je zdelo nedolžno in čisto ... Zdaj sem občutil v grozi, da je bila vsaka bilka greh, na tisoče, brez števila.«

- *Nerazločne pesmi so, zdrave melodije, ki jih je bil človek poslušal v onem prejšnjem življenju in ki časih ponoči zapojo v **duši** 'zdeti se nekaj kot sanje' – '**duša**' skupaj z veznikom 'v' zapolnjuje mesto prislovnega določila kraja znotraj prilastkovega odvisnika. Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**duša**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'človeka/v človeku': »Koliko sanj počiva v tvojem naročju! Niso pokopane, ne spe nevzбудno; pozdravijo me smehljaje, šepčejo mi ljube besede, kadar jih pokličem. Nerazločne pesmi so, zdrave melodije, ki jih je bil človek poslušal v onem prejšnjem življenju in ki časih ponoči zapojo v duši.«*
- *Kamen, ki je bil v mojem srcu, se je zganil, da me je zbolelo 'občutiti močna negativna čustva/žalost/strah/grozo' – **srce** skupaj z veznikom 'v' zapolnjuje mesto prislovnega določila kraja znotraj prilastkovega odvisnika. Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**srce**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'človeka/v srcu človeka': »Kamen, ki je bil v mojem **srcu**, se je zganil, da me je zbolelo. Kar nenadoma so se vzdignile tik pred nami ogromne hiše ... široko zevajoč, nagnusno hropeč nas je pogoltnilo mesto, mene prestrašenemu neusmiljeno in grozno v svoji črni brezmejnosti.«*
- *Se je mnogokrat zganilo v **srcu**, kakor neizrekljivo sladek in gorek spomin – '**srce**' skupaj z veznikom 'v' v glavnem stavku zapolnjuje mesto prislovnega določila kraja. Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**srce**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'človeka/v človeku'.*
- *Tako je bilo zmerom, da sanja človek toliko sijajnejšo luč, kolikor temnejša je noč okoli njega in v njegovem **srcu** 'trpljenje dela človeka močnejšega' – '**srce**' skupaj z veznikom 'v' zapolnjuje mesto prislovnega določila kraja znotraj prilastkovega odvisnika. Stavek bi pri tem lahko razumeli tudi kot metaforo z metonimijo, pri čemer je celoten stavek razumljen metaforično, leksem '**srce**' pa nastopa v metonimični funkciji, in sicer v pomenu 'človeka/v srcu človeka'.*

- **deli telesa kot mesto nahajanja**

- *Planilo je v strašni goloti pred oči* 'zavedati se se vsega slabega' – 'oči' skupaj z veznikom 'pred' zapolnjujejo mesto prislovnega določila kraja, ki skupaj s povedkom in prislovnim določilom načina tvori metaforični stavek: »In je šla, kakor gre mati, ki je zvest suženj svojih otrok: tiho in plaho. Vse mi je bilo odkrito, planilo je v strašni goloti pred oči. »Nikogar nisi ljubil; še matere ne, še nje ne, te svetnice!«

4 STATISTIČNA ANALIZA NA PODLAGI UGOTOVITEV

4.1 Skupno število pomenotvornih prenosov

Statistični podatki zajemajo samo obdelano gradivo, torej izbrane lekseme s področja abstraktnega in besednega polja 'telo' in so tako lahko samo uvod za nadaljnje raziskave in utemeljitve.

Tabela 3: Število pomenotvornih prenosov

Pomenotvorni prenos	Metafora	Metonimija	Motivirajoči in motivirani pomen	Skupaj
Enobesedni leksemi	2 (1 %)	6 (4 %)	0 (0 %)	8 (4 %)
Večbesedni leksemi	78 (52 %)	20 (13,3 %)	7 (5 %)	105 (71 %)
Stavčna metaforika	36 (24 %)	1 (0,7 %)	0 (0 %)	37 (25 %)
Skupaj	116 (77 %)	27 (18 %)	7 (5 %)	150 (100 %)

Tabela 3 prikazuje skupno število pomenskih prenosov obravnavanih leksemov in razmerje med enobesednimi in večbesednimi leksemi ter stavčno metaforiko. Skupaj je bilo izpisanih 150 pomenotvornih prenosov. Razvidno je, da v Cankarjevih črticah *Moje življenje* (1920) res prevladuje metafora s kar 116 pojavitvami, kar predstavlja 77 % delež. Metonimija se na drugi strani pojavlja samo 27-krat, kar predstavlja 18 % delež. Leksemov, ki so lahko razumljeni v osnovnem ali prenesenem pomenu (motivirajoči in motivirani pomen), je samo 7 oziroma 5 %, vse pa v sekundarnem pomenu lahko razumemo samo metaforično. Podatki tako potrjujejo spoznanja, da so njegova kratkoprozna dela, pa tudi romani zaznamovani predvsem z metaforo.

V obravnavani zbirki torej prevladujejo večbesedni leksemi, teh je 105 (71 %), med njimi pa ponovno prevladujejo večbesedni metaforični leksemi, ki jih je 78 oziroma predstavljajo 52 %. Enobesednih leksemov je samo 8 (4 %), od tega pa jih je kar 6 metonimičnih in samo 2 metaforična. Leksemov, ki se lahko pojavljajo v dobrednem ali metaforičnem pomenu, je 7 (5 %), vsi pa so samo večbesedni. Pomemben delež v zbirki predstavlja tudi t. i. stavčna metaforika s 25 %. Tako tudi na podlagi teh podatkov lahko rečemo, da je metafora prevladujoči pomenski prenos Cankarjeve ustvarjalnosti.

4.2 Večbesedni leksemi po stopnjah zlitosti pomenov

Tabela 4: Skupine večbesednih leksemov

	Pomenotvorni procesi		Skupaj
	Metonimični	Metaforični	
Sklopi z metaforičnim pomenom (glagolska besedna zveza)	0	35	35
Skupi z metaforičnim pomenom, kjer je nosilec pomena določilo (samostalniška besedna zveza)	0	27	27
Stavčna metaforika (leksemi v funkciji osebka)	1	20	21
Stavčna metaforika (leksemi v funkciji predmeta)	0	9	9
Skupi z metaforičnim pomenom, kjer je nosilec pomena glagol (glagolska besedna zveza)	0	6	6
Sklopi z metaforičnim pomenom (samostalniška besedna zveza)	0	6	6
Stavčna metaforika (leksemi v prislovnodoločilni vlogi)	0	6	6
Skupi z metaforičnim pomenom, kjer je nosilec pomena določilo (glagolska besedna zveza)	0	2	2
Skupi z metaforičnim pomenom, kjer nosilec pomena samostalni (samostalniška besedna zveza)	0	1	1
Skupaj	1	112	113

Tabela 4 prikazuje večbesedne lekseme po skupinah. Razdeljeni so v skupe, sklope in stavčno metaforiko. Prevladujejo sklopi z metaforičnim pomenom (glagolska besedna zveza), teh je 35, sledijo skupi z metaforičnim pomenom, kjer je nosilec pomena določilo, in sicer v samostalniški besedni zvezi (27). Od skupaj 113 izpisov sledi stavčna metaforika, z leksemi v funkciji osebka (21) in predmeta (9). Najmanjši delež predstavljajo skupi z metaforičnim pomenom, kjer je nosilec pomena določilo v glagolski besedni zvezi (2) in skupi z metaforičnim pomenom, kjer je nosilec pomena samostalni v samostalniški besedni zvezi (1). Po 6-krat pa se pojavljajo še skupi z metaforičnim pomenom, kjer je nosilec pomena

glagol (glagolska besedna zveza), sklopi z metaforičnim pomenom v samostalniški besedni zvezi in stavčna metaforika z leksemi v prislovnodoločilni funkciji.

4.3 Kratka analiza vzetih leksemov

Tabela 5: Leksemi besednega polja telo

	Osnovni pomen	Pomenotvorni procesi		Skupaj
		Metafora	Metonimija	
srce	2	32 ⁴⁷	2	36 (22,4 %)
oko	1	14 ⁴⁸	11	26 (16 %)
duša	0	12 ⁴⁹	1	13 (8 %)
lice	0	8	4	12 (7,4 %)
roka	0	2	4	6 (4 %)
ustnice	1	4	1	6 (4 %)
kri	0	5	0	5 (3,1 %)
obraz	0	3	0	3 (2 %)
prsi	0	2	0	2 (1 %)
uho	1	1	0	2 (1 %)
jezik	1	1	0	2 (1 %)
noga	0	1	1	2 (1 %)
koleno	1	1	0	2 (1 %)
usta	0	1	1	2 (1 %)
obličje	0	1	0	1 (0,6 %)
ustne	0	1	0	1 (0,6 %)
punčica	0	0	1	1 (0,6 %)
dlan	0	1	0	1 (0,6%)
grlo	0	1	0	1 (0,6 %)
želodec	0	1	0	1 (0,6 %)
Skupaj	7	92	26	125 (77 %) ⁵⁰

⁴⁷ Šestnajst besednih zvez ali stavkov, ki vsebujejo leksem **srce**, lahko razumemo tudi kot metaforo z metonimijo.

⁴⁸ Eno besedno zvezo in en stavek lahko razumem tudi kot metonimijo z metaforo in metaforo z metonimijo.

⁴⁹ Pet besedne zveze in stavkov, ki vsebujejo leksem **duša**, lahko razumemo tudi kot metaforo z metonimijo.

⁵⁰ Za računanje sem vzela seštevke leksemov iz besednega polja telo in abstraktnih, ki jih je skupaj 161.

V tabeli 5 so predstavljeni leksemi iz besednega polja telo. Razvidno je, da se v črticah največkrat pojavlja leksem **srce**, in sicer kar 36-krat (22,4 %), od tega kar 32-krat v metaforičnem pomenu, samo 2-krat je lahko razumljen kot osnovni pomen, dvakrat pa zavzema mesto metonimije. Od 32 pojavitev ga 16-krat lahko razumemo tudi kot metaforo z metonimijo. Sledi mu **oko** s 26 (16 %) pojavitvami, ta se pojavlja 14-krat kot metafora (od tega ga 2-krat lahko razumemo kot metonimijo z metaforo) in 11-krat kot metonimija, pri čemer kot metonimični leksem največkrat predstavlja čutilo – zaznavanje s čutilom npr. *pogled*. Srcu in očesu sledi **duša** s 13 (8 %) pojavitvami, od tega samo enkrat v metonimični obliki, pri čemer je razumljena predvsem kot čustveno-moralna plat človeka. Od tega 5 besednih zvez in stavkov, ki vsebujejo leksem **duša**, lahko razumemo kot metaforo z metonimijo. Dokaj velik delež zavzema tudi **lice**, in sicer se pojavi 12-krat (7,4 %), od tega kar 4-krat kot metonimija, ki predstavlja predvsem človeka kot celoto, npr. *živo lice*. **Roka** in **ustnice** se v zbirki pojavljata 6-krat (4 %), roka predvsem kot metonimija oziroma del telesa – dejavnost, ki je opravljena s tem delom telesa, npr. *kam bi posegla ta uboga roka*, **ustnice** pa se štirikrat pojavljajo kot metafora, v večini primerov kot nosilec lastnosti, npr. *suhe ustnice*. Ustnicam sledita **kri** s 5 in **obraz** s 3 pojavitvami, po 2-krat se v besedilu nahajajo **prsi**, **jezik**, **noga**, **koleni**, **usta**. Samo enkrat pa se pojavi **obličje**, kar Cankar uporabi za sopomenko obrazu, npr. *tiho obličje*, **ustna**, **punčica**, **dlan** ter **želodec** (0,6 %). Ustne Cankar tu uporabi kot sopomenko za ustnice, s **punčico** poimenuje del očesa – zenico, **želodec** pa predstavi kot organ, s pomočjo katerega človek občuti živčnost npr. *ležalo mi je v želodcu*.

Tabela 6: Leksemi s področja abstraktnega + sonce

	Osnovni pomen	Preneseni pomen		Skupaj
		Metafora	Metonimija	
sanje	0	9	0	9 (6 %)
smrt	0	8 ⁵¹	0	8 (5 %)
besede	0	7 ⁵²	0	7 (4 %)
sonce	0	6	0	6 (4 %)
misli	0	4	0	4 (3 %)
hrepenenje	0	2	0	2 (1 %)
Skupaj	0	36	0	36 (23 %)

⁵¹ Tri besedno zvezo ali stavke, ki vsebuje leksem **smrt**, lahko razumemo tudi kot metonimijo z metaforo.

⁵² En stavek, ki vsebuje leksem beseda, lahko razumemo tudi kot metonimijo z metaforo.

Tabela 6 prikazuje lekseme s področja abstraktnega, vključen pa je še leksem **sonce**. Gre za lekseme, ki predstavljajo ključno motiviko in tematiko obravnavane zbirke. Teh leksemov je občutno manj, saj sem za analizo vzela samo samostalnike, v zbirki pa se velikokrat pojavljajo tudi v vlogi pridevnika, glagola, deležnika (sanjati, hrepeneti, misliti, hrepeneč ...), hkrati pa lahko nastopajo samo v osnovnem, ne pa tudi prenesenem pomenu. Iz tabele je tako razvidno, da se največkrat pojavljajo **sanje** (6 %) **smrt** (5 %) in **besede** (4 %), sledi jim **sonce** s 6 pojavitvam, **misli** s 3 (3 %), **hrepenenje** pa z 2 (1 %). Zanimivo je, da se vsi obravnavani leksemi s področja abstraktnega pojavljajo samo v obliki metaforičnega, ne pa tudi metonimičnega pomena. Hkrati gre tu predvsem za lekseme, ki jih Cankar v zbirki zelo pogosto personificira/pooseblja, jim pripisuje človeške lastnosti, zato v stavku nastopajo predvsem kot osebek in opravljajo dejanja, značilna za človeka (Č+), npr. *Hrepenenje mi je zagrenilo srce*, *Spomin umolkne*, *Tiho gre smrt* itd.

5 ZAKLJUČEK

Z vprašanji metafora, metonimije in sinekdohe se ne ukvarjajo samo v literarni teoriji in filozofiji, temveč tudi v jezikoslovju. V diplomski nalogi sem skušala na podlagi zbirke črtic *Moje življenje* (1920) avtorja Ivana Cankarja pokazati, kako so pomenotvorni procesi razumljeni znotraj slovenskega leksikalnega pomenoslovja, pri čemer sem v prvem delu naloge najprej pojasnila nekaj osnovnih pojmov s področja slovenske literarne teorije, filozofije jezika, kognitivne semantike in samega slovenskega leksikalnega pomenoslovja.

Slovenska literarna teorija (Trdina, Kmecl, Kos) poudarja slogovno zaznamovanost pomenskih prenosov (metafora, metonimija, sinekdoha), kjer gre bolj za popestritev besedila in posredovanje subjektivnih občutenj. Tradicionalna teorija metafore (Aristotel, Kvinitilijan), kamor sodita substitucijska in primerjalna teorija, pa metaforo definira kot prenos pomena na nek pojem (substitucijska teorija) ali kot zapolnjevanje leksikalne praznine in nastopanja v funkciji stilnega okrasa (primerjalna teorija). V teorijo metafore sodi še interakcijska teorija z začetnikom Richardsom in kasneje Blackom. Oba filozofa uvrščajo med figuraliste, saj za izhodišče vzameta človekovo razmišljanje in dojemanje notranjega in zunanjega sveta. Zgradba metafore je tričlenska, sestavljena iz vsebine + prenosnika oz. glavnega in stranskega predmeta, povezuje pa jih implikacijski kompleks, kar bi v slovenskem leksikalnem pomenoslovju pojasnili kot vsebinsko oz. vezno lastnost, ki povezuje dva denotata. Kot zadnja teorija metafore se razvije še konceptualna metafora, in sicer v okviru kognitivne semantike z Lakoffom. Za izhodišče prav tako vzame človekovo razmišljanje in dojemanje zunanjega in notranjega sveta, zgradbo pa poimenuje s ciljem in virom.

V *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (2000: 121–145) loči pomenske prenose glede na os bližine – metonimija s sinekdoho in os podobnosti – metafora. Vsi trije pomenski prenosi imajo lahko preimenovalno vlogo, kar je značilno za terminologijo, v umetnostnih besedilih pa je primenovalni vlogi dodana stilistična. Metonimija in sinekdoha imata predvidljivo obnašanje pomenskih sestavin, metafora pa ne, kar je še posebej razvidno v umetnostnih besedilih. Pri sinekdohi pomenske sestavine motivirajočega pomena ostanejo nespremenjene, spremeni se samo funkcija znotraj pomena (UPS motivirajočega pomena se preseli na raven RPS in obratno), pri metonimiji pa se pomenske sestavine motivirajočega pomena ohranijo na ravni razločevalnosti v motiviranem pomenu, UPS pa je vedno nova. Znotraj metonimije loči tudi nekaj tipov samostalniških, glagolskih in pridevniških metonimij. Metaforo definira kot

pomenski prenos, za katerega je značilno vnašanje novih pomenskih sestavin na podlagi medsebojnega vplivanja dveh denotatov. Zveza asociativnosti, povezovalne lastnosti pa so lahko tudi pomenskosestavinske, ne samo vsebinske. V okviru samostalniških metafor loči še posplošujočo/generalizirajočo in specificirajočo/zožujočo metaforo glede na spremembo UPS. Snojeva (2004: 171–175) pa loči tri skupine specificirajočih metafor glede na motivirani pomen 'človek', 'materialna predmetnost', 'abstraktna predmetnost'. Za umetnostni jezik velja, da skuša metafora ostati čim dlje od slovarja (leksikaliziranosti) na ravni asociativnosti.

V drugem delu naloge sem uporabila termine s področja slovenske leksikologije (metafora, metonimija, sinekdoha), ki definira pomenotvorne procese s pomočjo pomenskih sestavin oziroma z izrazi motivirajoči in motivirani pomen ter vsebinske ali pomenskosestavinske lastnosti.

Poglavje Jezik Ivana Cankarja predstavlja metaforične in metonimične pomenotvorne procese, zajema pa samo lekseme iz besednega polja telo ter šest abstraktnih pojmov, ki predstavljajo tudi ključno motiviko in tematiko te zbirke. Ločeni so po skupinah, in sicer na enobesedne metonimične in metaforične lekseme, večbesedne metaforične in metonimične ter stavčno metaforiko. Večbesedni leksemi se delijo še na skupe in sklope, znotraj teh pa so ločeni še glede na to, ali je nosilec metaforičnega pomena glagol, samostalnik ali določilo znotraj glagolske ali samostalniške besedne zveze. Za tem je dodana še posebna skupina, kjer leksem lahko nastopa v motivirajočem in motiviranem pomenu. Stavčna metaforika je ločena glede na to, ali leksem nastopa v vlogi osebk, predmeta ali prislovnega določila. Izpisanih je bilo 20 leksemov besednega polja telo in 5 abstraktnih pojmov + sonce, skupaj pa 150 primerov obravnavanih pomenotvornih procesov. Glagoli in določila so v večini primerov v metaforičnem pomenu rabljeni abstraktno z nekaterimi izjemami, ki lahko določajo tudi konkretno. Med vsemi obravnavanimi pomenotvornimi procesi prevladuje metafora s 116 pojavitvami, kar predstavlja kar 77 % delež, metonimija se pojavi 27 krat oziroma predstavlja 18 %, od tega je največ večbesednih leksemov⁵³ (105 oziroma 71 %), sledi ji stavčna metaforika s 25 % oziroma 37 pojavitvami, enobesednih leksemov pa je samo 8, kar predstavlja 4 %. Pojavlja pa se še 27 besednih zvez, ki jih glede na ključni leksem lahko razumemo tudi kot metonimijo z metaforo ali metaforo z metonimijo. Analiza tako potrjuje predhodna pisanja v sklopu literature, da je prevladujoči trop oziroma, s stališča leksikalnega

⁵³ Ni vključena stavčna metaforika, saj je analizirana pod posebno skupino.

pomenoslovja pomenotvorni proces, obravnavanih leksemov Cankarjeve zbirke res metafora. V besedilih se največkrat pojavita leksema **srce** (36), **duša** (13), s katerima Cankar vrednoti lastna in človekova dejanja ter misli, **srce** mu je najbolj pravičen sodnik, v **duši** spoznava grehe. Sledi **oko**, ki se pojavi kar 25-krat, od tega kar 10-krat v metonimični obliki, kjer največkrat nastopa kot čutilo – zaznavanje s čutilom, npr. *očem, ki jih iščejo – pogled*, v metaforični obliki pa skupaj z levim prilastkom kot vezno lastnostjo predstavlja stanje npr. *bistre oči, razžarele oči*. Na področju abstraktnih pojmov prevladujeta **sanje** in **smrt** z 9 oziroma 8 pojavitvami. Številka je tu sicer občutno nižja, saj sem za analizo vzela samo samostalnike, v zbirki pa se pojavljajo tudi kot pridevniki in glagoli, deležniki (sanjati, hrepeneti, misliti, hrepeneč, hrepeneč ...). Vseeno pa ti podatki potrjujejo ključno motiviko in tematiko zbirke.

Cankarjevega jezika tako ni moč razlagati in razčlenjevati samo s področja literarnovednega vidika, temveč tudi z jezikoslovnega. Analiza in zbrani podatki kažejo, da se razlage literarnih kritikov in literarnih zgodovinarjev potrjujejo tudi v jezikoslovni obravnavi oziroma slovenskem leksikalnem pomenoslovju.

6 VIRI IN LITERATURA

- Aristotel, 1982: *Poetika*, K. Gantar (ur.). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Black, M., 1998: *Metafora*, V: B. Kante (ur.): *Kaj je metafora?* Ljubljana: Krt.
- Bernik, F., 1976: *Cankarjeva zgodnja proza*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Bernik, F., 1983: *Tipologija Cankarjeve proze*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Bernik, F., 1999: *Obzorja slovenske književnosti: slovenistične in primerjalne študije*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Bernik, F., 2006: *Ivan Cankar monografija*. Maribor: Litera.
- Bratož, S., 2010: *Metafore našega časa*. Koper: Univerza na Primorskem.
- Cankar, I., 1920: *Moje življenje*. Ljubljana: Zvezna tiskarna.
- Čeh Stegar, J., 1997: *Cankarjeva metafora v vinjetnem obdobju*. Ljubljana: Slavistični društvo Slovenije.
- Čeh, Stegar, J., 2001: *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*. Maribor: Slavistično društvo.
- Čeh, Stegar, J., 2005: Pogledi na metaforo. V: *Jezik in slovstvo*, let. 50, št. 3/4, 75–86.
- Čeh, Stegar, J., 2008: Med fikcijo in resničnostjo v avtobiografski prozi. V: *Jezik in slovstvo*, let. 53., št. 3/4, 23–35.
- Čeh Stegar, J., 2011: *Med avtobiografijo in avtobiografsko prozo: Cankarjevo Moje življenje in Majcnovo Desetinstvo*. V: *Avtobiografski diskurz: teorija in praksa avtobiografije v literarni vedi, humanistik in družboslovju*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Jakobson, R., 1996: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: Inštitut za humanistične študije.
- Kante, B., 1996: *Metafora in kontekst*. Ljubljana: Jutro.
- Kmecl, J., 1996: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Mihelač in Nešović.
- Kos, J., 1991: *Književnost: učbenik literarne zgodovine in teorije*. Maribor: Obzorja.
- Kos, J., 1996: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS.

- Kos, J., 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- Kržišnik, E., 1990: Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih proznih besedilih. V: Slavistična revija, let. 38., št. 4, 399–420.
- Kržišnik, E., Smolič, M., 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. 36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7–19.
- Kržišnik, E., 2004: Pojmovanje metafore v kognitivnem jezikoslovju. Čas je denar – tako rečemo = tako mislimo. V: *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 56–74.
- Kvinitilijan, M. F., 1967: *Obrazovanje govornika*, P. Pejčinović (prev.). Sarajevo: »Veselin Masleša«.
- Lakoff, G., 1998: Sodobna teorija metafore. V: B. Kante (ur.): *Kaj je metafora*. Ljubljana: Krt. 271–325.
- Leksikon Literatura*, 2009. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Močnik, R., 1991: Ivan Cankar, Moje življenje. V: *Mladina*, št. 20, 44.
- Pirjevec, D., 1961: *Ivan Cankar in evropska dekadenco in simbolizem*. Ljubljana.
- Pirjevec D., 1964: *Ivan Cankar in evropska literatura*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Pogorelec, B., 1975: Metodologija jezikovnostilistične raziskave Cankarjeve proze. V: *Jezik in slovstvo*, let. 20., št. 8, 272–277.
- Pogorelec, B., 1977: O dveh značilnostih Cankarjevega sloga. V: *Simpozij o Ivanu Cankarju* 1976. 290–304.
- Pogorelec, B., 2011: *Stilistika slovenskega knjižnega jezika: jezikoslovni spisi II*, M. Smolej (ur.). Ljubljana: ZRC SAZU.
- Richards, I. A., 1998: Metafora, V: B. Kante (ur.): *Kaj je metafora?* Ljubljana: Krt. 43–72.
- Skledar, M., 1991: *Ivan Cankar, Moje življenje*. V: *Evropa*, št. 29, 42.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Ljubljana: SAZU.

Slovenski biografski leksikon: Cankar Ivan. <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:0237/VIEW/> (25. 8. 2012).

Snoj, J., 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Snoj, J., 2005: Kategorialne pomenske lastnosti in tipologiziranje slovarske večpomenskosti. V: *Slovenski jezik*, št. 5, str. 68–84.

Snoj, J., 2010: *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Snoj, J., 2010: Razumevanje metafore v leksikologiji. V: *Slavistična revija*, let. 58, št. 2, 269–288.

Trdina, S., 1969: *Besedna umetnost*. 2. del. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Vidovič Muha, A., 1988: Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. 24. *seminar jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–91.

Vidovič, Muha, A., 2000: *Slovenski leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.

Vidovič, Muha A., 2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: ZIFF.

Quintilianus, M. F., 1967: *Obrazovanje govornika: Odabrane strane*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Zadavec, F., 1991: *Cankarjeva ironija*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Žagar F., 1995: Metaforika, kot jo odkrivajo osnovnošolski učitelji. V: *Jezik in slovstvo*, let. 40, št. 6, 221–225.